

Національна академія наук України
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка

ДЕМСЬКА-БУДЗУЛЯК ЛЕСЯ МАР'ЯНІВНА

УДК 821.161.2:82-09“18/19”

**УКРАЇНСЬКЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО ВІД ІДЕЇ ДО ТЕКСТУ:
НЕОКЛАСИЧНИЙ ДИСКУРС
(на матеріалі студій кінця ХІХ – першої третини ХХ ст.)**

10.01.01 – українська література
10.01.06 – теорія літератури

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі української літератури ХХ століття та сучасного літературного процесу Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор, академік НАНУ
ЖУЛИНСЬКИЙ Микола Григорович,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України,
завідувач відділу української літератури ХХ століття
та сучасного літературного процесу, директор Інституту.

Офіційні опоненти:

- докторка філологічних наук, професорка
МЕЙЗЕРСЬКА Тетяна Северинівна,
Київський національний лінгвістичний університет,
професорка кафедри теорії та історії світової літератури
імені професора В. Фесенко;
- докторка філологічних наук, професорка
ТУРГАН Ольга Дмитрівна,
Запорізький державний медичний університет,
завідувачка кафедри культурології та українознавства;
- доктор філологічних наук, професор
ПОЛЩУК Володимир Трохимович,
Черкаський національний університет імені Богдана
Хмельницького, завідувач кафедри української
літератури та компаративістики.

Захист відбудеться “_____” листопада 2020 р. об 11-00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 26.178.01 в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

Автореферат розісланий “_____” жовтня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. О. Матвеева

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасна наукова думка дедалі частіше розглядає літературознавчі студії, як комплекс інтелектуальних практик, що сприяють побудові діалогу між суспільством і літературою, виявляються цінності та приховані інтенції текстів, формують центральні наративи самоінтерпретації та саморепрезентації суспільства. Таке розуміння літературознавства надає нові можливості теоретичного осмислення наукової дисципліни, як важливого складника культурного світогляду часу, сприяє з'ясуванню принципів втілення філософських ідей у наукові тексти, особливо у процесах змін культурних парадигм. Значний дослідницький інтерес викликає період другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст., коли відбувається перехід від традиціоналістської до модерної наукової парадигми.

На цей час припадає поява в українському культурному просторі явища українського неокласицизму, яке й до сьогодні не має однозначного розуміння національним літературознавством. Тракткування літературних студій, як системи інтелектуальних практик, уможливорює по-новому подивитися і на природу багатолітньої літературознавчої дискусії щодо сутності українського неокласицизму 20-х рр. ХХ ст., і на саме явище. Дискусію започатковують праці Ю. Шереха «Легенда про український неокласицизм» (1946) і В. Державина «Дух і джерела українського неокласицизму» (1954). Ю. Шерех заперечує існування українського неокласицизму у 1920-х рр. ХХ ст. Натомість В. Державин, навпаки, пише про явище українського неокласицизму, як про особливий культурний світогляд, що склався у середовищі київських інтелектуалів на початку ХХ ст. Ці дві студії засвідчують два різні інтерпретативні підходи до розуміння явища українського неокласицизму: літературно-стильовий та культурологічний.

У книжці «Дискурс українського модернізму» (1997) С. Павличко, розглядаючи український неокласицизм 20-х рр. ХХ ст. з погляду модерністської перспективи, пропонує синтез цих двох інтерпретативних підходів. У підсумку, науковець дає визначення подвійної природи українського неокласицизму, з одного боку, як «прихованого модернізму», а з другого, – певного ідейно-естетичного дискурсу. Ще одну спробу розкрити природу дискусії між Ю. Шерехом та В. Державиним здійснює Д. Наливайко у статті «Українські неокласики і класицизм» (1998). На основі аналізу естетико-інтелектуальних та соціокультурних практик обох цих явищ, Д. Наливайко запропонував комплексний культурологічний підхід до з'ясування основ світогляду українських неокласиків. Учений вважає, що більшість проблем у зіставленні класицизму ХV-ХVІІІ ст. і неокласицизму ХХ ст. полягає у недостатній з'ясованості їхніх теоретичних моделей. Як наслідок, науковець визначає такі спільні центральні атрибути класицизму і неокласицизму: належність обох явищ до сфери культури державної еліти, актуалізацію ними античного світогляду, формування концепту національної класики. На думку Д. Наливайка, український неокласицизм проявляє себе як явище належне до свідомості класичного типу культури.

Завдання визначити природу українського неокласицизму пов'язане з викликом, що на сьогодні постав перед українським літературознавством, а саме – дослідження шляхів вписування української літератури, мистецтва, науки, загалом усієї національної культури, у світовий контекст. Аналіз явища українського неокласицизму 20-х рр. ХХ ст. якнайкраще виявляє інструменти такого вписування. Українські неокласики вбачали своє першочергове завдання у долученні національної культури до загальносвітового контексту. Звідси, значна частина їхніх літературних студій має компаративний характер. На сьогодні, однак, залишається недостатньо розробленим питання специфіки наукових світогляду й методу вчених-неокласиків. При тім, що їхня літературознавча спадщина, особливо доробок М. Зерова, демонструє виразні зв'язки із найновішими тогочасними ідейно-методологічними зацікавленнями західноєвропейських гуманітаріїв. Проблемним видається зосередження вітчизняних дослідників, головню, на художній та перекладацькій спадщині українських неокласиків. Виняток становлять поодинокі дисертаційні роботи В. Івашко, С. Мельник, Ю. Микитенка, І. Сацика, Л. Темченко. Така ситуація, на загал, не сприяє системному осмисленню місця цього явища в історії українського літературознавства та загальноєвропейської наукової думки.

Більшість сучасних літературознавчих студій спадщини неокласиків можна звести до таких аспектів: 1) дослідження феномену українського неокласицизму (Н. Басенко, Г. Білик, О. Вишнеvsька, В. Громова, Н. Котенко, Я. Поліщук, В. Просалова, Л. Сірик); 2) з'ясування ідейно-естетичних і соціокультурних передумов, що мали вплив на формування біографій та світогляду українських неокласиків (В. Агеєва, С. Білокінь, В. Брюховецький, П. Дунай, М. Наєнко, В. Панченко); 3) дослідження літературно-критичної спадщини, зокрема історико-літературних поглядів М. Зерова й П. Филиповича (В. Брюховецький, О. Гальчук, Я. Дмитрів, В. Поліщук); 4) дослідження перекладацької спадщини неокласиків (В. Башманівський, В. Зварич, Л. Коломієць, Д. Наливайко, М. Стріха).

Водночас, із проголошенням української незалежності, фіксується стійкий інтерес українських літературознавців до постаті М. Зерова як найяскравішого представника неокласицизму 1920-х рр. Проте думка про потребу цілісного осмислення його наукової спадщини, – історика й теоретика літератури, літературного критика і перекладознавця, – звучала й раніше. Ще у 1967 р. Л. Череватенко писав про цінність вченого доробку М. Зерова з огляду на постійне його перебування в «епіцентрі літературних землетрусів»¹. А І. Лисяк-Рудницький взагалі вважає ученого постаттю, яка символізує «український гін до культури», видатним поетом і блискучим науковцем – «дослідником нашого духовного процесу»².

У 1990 р. з'являється праця В. Брюховецького «Микола Зеров» (1990). Ця книжка становить першу спробу комплексно розглянути постать М. Зерова у

¹ Череватенко Л. Наш сучасник Микола Зеров. *Наш сучасник Микола Зеров*. упор. М. Зерова, Р. Корогодський, М. Коцюбинська, передм. М. Коцюбинська. Луцьк: Терен, 2006. С. 177.

² Лисяк-Рудницький І. Виродження і відродження інтелігенції. *Іван Лисяк-Рудницький. Історичні есе у 2-х томах* / пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеєвої К.: Основи, 1994. С. 372-373.

науковому та культурному контекстах першої третини ХХ ст. У 1998 р. виходить друком уже згадувана праця Д. Наливайка, а у 2004 і 2006 рр. побачили світ два збірники науково-критичних статей і спогадів про українських неокласиків: «Родинне вогнище Зерових» та «Наш сучасник Микола Зеров». Уже навіть ці праці формують окремий дискурс літературознавчих досліджень, присвячених проблемі українського неокласицизму та літературознавчих поглядів неокласиків, у тім числі й М. Зерова. Цей дискурс розбудовують дослідження В. Агеєвої, О. Астаф'єва, Г. Білик, С. Білоконя, О. Бросаліної, О. Вишневської, О. Горячевої, П. Дунай, В. Зварича, М. Зубрицької, Н. Котенко, М. Кудряшової, М. Моклиці, В. Моренця, М. Москаленка, І. Набитовича, М. Наєнка, В. Панченка, В. Поліщука, Я. Поліщука, Г. Райбедюк, Є. Сверстюка, А. Содомори, В. Ткаченка та ін.

Актуальність дослідження підсилює поява низки дисертаційних досліджень, зокрема: В. Івашка, «Микола Зеров – літературознавець і критик» (1993), С. Мельник «Концепція історії літератури в науковій спадщині неокласиків» (1995), Л. Темченко «Український неокласицизм 20-х рр. ХХ ст.: генезис, естетика, поетика» (1997), І. Сацка «Естетична концепція Миколи Зерова в контексті культуротворчого процесу в Україні» (1998), В. Башманівського «Художня природа 'неокласичного' в художній спадщині Миколи Зерова» (2004); а також монографії: Ю. Микитенка «Антична спадщина і становлення нової української літератури» (1991), Т. Гундорової «Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму» (1997), С. Павличко «Дискурс модернізму в українській літературі» (1999), В. Моренця «Національні шляхи українського модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща» (2002), М. Шкандрія «Модерністи, марксистки і нація. Українська літературна дискусія 1920-х років» (2006), Р. Мовчан «Український модернізм 1920-х. Портрет в історичному інтер'єрі» (2008), Л. Сірик «Прагнення Європи. Творчість київських неокласиків» (2013).

У більшості зазначених монографій, за винятком дослідження Л. Сірик, явище українського неокласицизму 1920-х рр. представлено частково і розглянуто винятково у контексті інших наукових питань. Попри чималий доробок українських вчених, присвячений, головню, поетичній та літературно-критичній спадщині українських неокласиків, бракує цілісного теоретико-історичного осмислення їхнього саме наукової спадщини як важливого складника українського літературознавства. Поява такого дослідження дасть змогу прослідкувати і зрозуміти еволюцію українських літературних студій, їхні центральні ідеї, концепції, теорії і методи кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. Звичайно, що дослідницькі праці вчених-неокласиків не вичерпують, а тим більше, не перекривають усі процеси українського літературознавства 20-х рр. ХХ ст. Однак вони утверджують модерний науковий світогляд у національній філологічній науці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано у відділі теорії літератури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, у межах планової теми «Історія української літератури ХХ-ХХІ ст.: постаті, течії, тексти» (державний реєстраційний номер 0118U10021), 2019-2023, яка розробляється відділом української літератури ХХ століття та сучасного процесу. Тему дисертації затвердила вчена рада Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка

(протокол № 12 від 22 листопада 2011 р.) та закоординувало бюро наукової ради НАНУ з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (протокол № 2 від 15 травня 2012 р.).

Мета роботи – розглянути українське літературознавство кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. у процесі зміни культурних парадигм, а також дослідити наукову спадщину учених-неокласиків як головний складник українського модерного літературознавства.

Досягнення поставленої мети передбачало вирішення таких **завдань**:

- визначити основні культурні парадигми українського літературознавства кінця ХІХ – першої третини ХХ ст.;

- з'ясувати український культурний контекст першої третини ХХ ст., що сприяв становленню та утвердженню українського модерного літературознавства;

- охарактеризувати явище українського неокласичного дискурсу та його роль у контексті формування модерної парадигми українського літературознавства;

- дослідити зв'язки українського неокласичного дискурсу із тогочасною західноєвропейською науковою думкою;

- розглянути вплив напряму культурної морфології початку ХХ ст. на формування наукових поглядів неокласичного дискурсу;

- з'ясувати природу наукового методу вчених-неокласиків;

- визначити основні теоретичні погляди і концепції науковців українського неокласичного дискурсу;

- описати характер українських формалістичних дискусій 1923-1928 рр. та їхній зв'язок із формування морфологічного напряму у тогочасному українському літературознавстві;

- охарактеризувати принципи формування концепції історії української літератури та літературного канону модерного літературознавства неокласичним дискурсом;

- проаналізувати науковий світогляд М. Зерова як центральної постаті українського неокласичного дискурсу;

- розглянути шляхи перепрочитання чільних постатей та письменників «другого ряду» нової української літератури у літературному каноні неокласиків.

Об'єкт дослідження – українське літературознавство другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. з погляду зміни культурних парадигм, а також неокласичний дискурс українського модерного літературознавства сформований науковими поглядами українських неокласиків та світоглядно близьких до них учених (О. Бургардта, В. Державина, М. Драй-Хмари, М. Зерова, Б. Навроцького, А. Ніковського, В. Петрова, М. Рильського, П. Филиповича, Б. Якубського). Також у полі дослідження праці українських літературознавців кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. (І. Айзенштока, Л. Білецького, Ол. Білецького, П. Богацького, М. Дашкевича, С. Єфремова, Є. Кирилюка, К. Копержинського, Ом. Огоновського, В. Перетца, І. Франка, А. Шамрая), літературно-наукова критика 1910-1920-х рр. (статті В. Бойка, В. Гадзінського, М. Доленги, В. Коряка, Ю. Меженка).

Важливо зауважити, що вивчення генези еволюції українського літературознавства як фахової дисципліни, що виникає наприкінці ХІХ ст.

потребувало залучення та нового перероблення значної частини неконтекстуалізованих сучасним українським літературознавством науково-критичних текстів. До об'єкту дослідження також долучені окремі періодичні видання, на шпальтах яких приділялося багато уваги вивченню шляхів та завдань тогочасного українського літературознавства («Літературно-науковий вісник», «Книгар», «Наше минуле», «Критика», «Червоний шлях», «Життя і революція», «Записки історично-філологічного відділу»). Додатковий пласт досліджуваної літератури становили спогади українських науковців та культурних діячів зазначеного періоду (В. Петрова, А. Гозенпуда, Я. Гординського, Юрія Клена, Гр. Костюка, Ю. Лавріненка, А. Міяковського, О. Оглоблина, П. Одарченка, О. Шульгина).

Предметом дослідження стали соціокультурні й інтелектуальні практики неокласиків (О. Бургардт, М. Драй-Хмара, М. Зеров, М. Рильський, П. Филипович) та світоглядно близьких до них учених (В. Державин, Б. Навроцький, А. Ніковський, В. Петров, Б. Якубський). Їхні взаємозв'язки з культурним контекстом доби, що реалізувалися через висвітлення ними таких питань: 1) історія літератури як еволюція культурних та художніх форм; 2) морфологічний метод дослідження літературних текстів; 3) ідея національної класики (розгляд національної літератури та її еволюції в єдиному контексті загальноєвропейської культури, пропозиція нової культурної ідентичності).

Теоретико-методологічна основа дослідження. Дослідницькі методи, використані в роботі, зумовлені передусім специфікою об'єкта вивчення та літературознавчою традицією. Дисертант послуговується науковим інструментарієм сучасної літературної теорії, студій над ідентичністю, нового історизму, деконструктивістського та міждисциплінарного підходів. Стрижневою стала культурна критика, за допомогою якої визначено й описано культурні парадигми українського літературознавства та виокремлено центральні наукові дискурси кожної з парадигм – традиціоналістський і модерний. Плідним виявився метод морфології культури, який допоміг розглянути українське літературознавство як форму культури у його зв'язках з іншими культурними формами та практиками – освітою, літературою, мистецтвом, ідеологією. Також генеза та еволюція українського літературознавства, й, зокрема, неокласичного дискурсу, вивчалися на онтологічному, аксіологічному, епістемологічному, тематологічному, стильовому, культурно-історичному рівнях. Такий методологічний плюралізм (сукупність усіх означених методів і підходів) сприяв повноцінному висвітленню наукових проявів неокласичного дискурсу українського модерного літературознавства як цілісного соціонаукового феномену.

Дисертант апелює до праць, у яких ідеться про зв'язки літературознавства зі соціологією, культурною антропологією та іншими культурними студіями як, наприклад, Ш. Айзенштадта, А. Ассманн, Р. Вільямса, Т. Іглтона, Е. Істохоупа, А. Камінської, А. Мартінеллі, Р. Нича, Р. Редфілда, Р. Тердімана, П. Штомпки. Теоретико-методологічна база дослідження була розширена шляхом залучення історичних, соціологічних, культурологічних та філософських праць, присвячених явищу неокласицизму ХХ ст. та історії становлення модерного літературознавства:

В. Брюховецького, Д. Вуда, М. Гнатюка, Г. Грабовича, Р. Гром'яка, Т. Мейзерської, В. Микитася, Д. Наливайка, С. Павличко, М. Павлишина, В. Панченка, В. Поліщука, Л. Темченко, О. Турган, В. Фоскампа, Д. Чижевського, Ю. Шевельова.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що запропонована праця становить перше комплексне, системне, порівняльно-типологічне дослідження в українському літературознавстві ідейно-естетичної парадигми національного літературознавства кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. З огляду на це, було актуалізовано цілий пласт праць українського літературознавства кінця ХІХ – першої третини ХХ ст., які досі перебували поза науковим контекстом або не були об'єктами достатньої дослідницької уваги. У дослідженні висновується, що українське літературознавство визначеного періоду постає частиною двох великих культурних парадигм: традиціоналістської і модерної. Неокласичний дискурс виступає перехідним між науковими методами обох парадигм, першим етапом модерного літературознавства. Процеси, які відбуваються у просторі національної філологічної науки у 20-х рр. ХХ ст., цілком суголосне із тогочасним розвитком західноєвропейської гуманітаристики.

Практичне значення роботи полягає в тому, що вперше встановлено складники наукового дискурсу та культурних парадигм українського літературознавства кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. (традиціоналістська і модерна парадигми); описано соціокультурні практики модерного українського літературознавства першої третини ХХ ст. у контексті становлення національної державності; розглянуто неокласичний дискурс як складник західноєвропейського культурного світогляду кінця ХІХ – початку ХХ ст.; охарактеризовано перше покоління фахових українських літературознавців; з'ясовано зв'язки українського неокласичного дискурсу з ідейно-естетичною парадигмою літературного модернізму та їхній вплив на формування методологічних підходів модерного літературознавства; розглянуто концепцію історії літератури у доробку учених-неокласиків; проаналізовано спосіб побудови літературного канону науковцями українського неокласичного дискурсу в контексті пошуків модерної культурної ідентичності. Результати дослідження можуть бути застосовані у лекційних курсах з історії літературознавства, історії нового українського письменства від І. Котляревського до початку ХХ ст., українського неокласицизму початку ХХ ст., теорії і практики українського модернізму, студій над національною та культурною ідентичністю, спецкурсів із проблем укладання літературних історіографій та літературного канону. Нововведений алгоритм зв'язків культурної парадигми та наукового дискурсу може бути використаний для вивчення будь-яких теоретичних та історико-культурних підходів до інтерпретації літературного процесу. Водночас матеріали й висновки дослідження спроможні дати імпульс наступним студіям, присвяченим проблемам генези українського літературознавства. Здобуті результати можуть слугувати для створення нових й сприяти оновленню вже наявних теоретико-методологічних та історико-літературних праць, підручників і посібників із історії українського літературознавства кінця ХІХ – першої третини ХХ ст., історії української літератури, літературної компаративістики, теорії літератури.

Особистий внесок здобувача. Робота є повністю самостійним науковим дослідженням. Найважливіші ідеї оприлюднено в індивідуальній монографії та наукових статтях. Усі праці виконано без участі співавторів.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено і схвалено на розширеному засіданні відділу української літератури ХХ ст. та сучасного літературного процесу Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Основні результати дослідження відображено у доповідях, виголошених на 26 наукових конференціях, симпозіумах, семінарах та круглих столах: міжнародна наукова конференція “Актуальні проблеми історичної та теоретичної поетики” (Кам’янець-Подільськ, 2004), «П’яті лесезнавчі читання» (Луцьк, 2005), Міжнародна конференція «Біблія в українській літературі» (Люблін, Польща, 2005), Міжнародний конгрес «Іван Франко: дух, наука, думка, воля» (Львів, 2006), теоретичний симпозіум «Літературна критика в сучасному світі: функції, модуси, інституції» (Київ, 2006), теоретичний симпозіум «Модернізм як теоретична парадигма: уточнення змісту» (Київ, 2008), XII щорічна Фулбрайтівська конференція «Україна і світ: прагнення змін» (Київ, 2009), Міжнародна конференція «Фразеологізм і слово у тексті і словнику» на пошану 75-ліття від дня народження професора Мар’яна Тимофійовича Демського (Дрогобич, 2010), «Історія та пам’ять у просторі літератури» (Миколаїв, 2010), П’ятий Міжнародний теоретичний симпозіум «Література і масова культура: зони контакту» (Київ, 2010), Всеукраїнська наукова конференція «Літературний процес: кордони герменевтики, рецептивної поетики, теорії інтерпретації» (Київ, 2011), «Літературний процес: структурно-семіотичні площини» (Київ, 2012), Міждисциплінарна наукова конференція «Сучасна українська дитяча література та світ» (Жовква, 2012), Шостий Міжнародний Міждисциплінарний Теоретичний Симпозіум «Література в колі медій: інтермедійне поле художніх практик, рецептивні стратегії, синтез мистецтв» (Київ, 2013), 17-й філологічний семінар «Неокласики і філологічна методологія літературознавства» (Київ, 2013), Восьмий міжнародний Конгрес Україністів «Тарас Шевченко і світова україністика: історичні інтерпретації та сучасні рецепції» (Київ, 2014), Міжнародна конференція «Батьки і діти: генераційний фактор і можливості постколоніальних студій в літературах Центрально-Східної Європи і Балкан» (Київ, 2014), круглий стіл на тему «Польська й українська жіноча проза міжвоєнного періоду – перспектива модернізму (середньо)європейського» (Варшава, Польща, 2014), «Дні Науки в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України» (Київ, 2015), круглий стіл присвячений творчості неокласиків «Неокласики в аспекті культурної спадкоємності» (Київ, 2015), теоретичний семінар «Словесне і зорове: візуальні медіації в літературі» (Київ, 2016), Міжнародна конференція «Wspólnota wyobrażona. Pisarki Europy Środkowej wobec problemów literackich, społecznych i politycznych lat 1914-1944/1945» (Варшава, Польща, 2017), Міжнародна конференція «Поетика дому» (Київ, 2017), Міжнародній науковій конференції пам’яті професора Валентини Іванівни Фесенко (Київ, 2018), IX Міжнародний конгрес україністів (Київ, 2018), Міжнародній науковій конференції присвяченій пам’яті професора Леоніда Ушкалова «Від бароко до постмодерну: проблема автора» (Харків, 2020).

Публікації. За темою дисертації опубліковано монографію в одноосібному авторстві, 32 наукові праці, з яких 5 надруковано у виданнях інших держав, 17 у фахових наукових виданнях та 10 додаткових публікацій.

Структура роботи зумовлена її метою та завданнями. Дослідження містить вступ, п'ять розділів, структурованих на підрозділи, а деякі з них і на параграфи, висновки до розділів, загальні висновки, список використаних джерел (593 позиції) та додатки. Повний обсяг дисертації становить 406 сторінок, із них 348 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **ВСТУПІ** визначено актуальність обраної теми, сформульовано мету та завдання роботи, зазначено основні методи дослідження, здійснено огляд літератури з проблеми, обґрунтовано новизну дисертації, практичне значення одержаних результатів, висвітлено апробацію роботи.

У **першому розділі – «ПОНЯТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НЕОКЛАСИЧНОГО ДИСКУРСУ»: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ»** – висвітлено стан теоретичного осмислення проблеми, прописано засадничі поняття дослідження: «культурна модернізація», «традиціоналістська» і «модерна» парадигми українського літературознавства, «неокласичний дискурс». Проаналізовано роль актуалізації класичної традиції у контексті українських літературних студій, зокрема неокласичного дискурсу українського літературознавства.

У підрозділі 1.1. **«Становлення літературознавства як фахової дисципліни у контексті культурної модернізації»** йдеться про впливи культурної модернізації другої половини ХІХ – початку ХХ ст. на формування літературознавчої наукової дисципліни. У роботі поняття «культурної модернізації» запозичено із модернізаційних теорій П. Штомпки, Ш. Айзенштадта й З. Баумана. Автор дисертації послуговується його соціологічним трактуванням, де термін «модернізація» виступає тотожним до терміну «осучаснення». Під ним слід розуміти комплекс соціальних, політичних, економічних, культурних, інтелектуальних тощо трансформацій, що відбулися на Заході, починаючи з ХVІ і до ХІХ-ХХ ст. Ці процеси дали поштовх до перетворення традиційного суспільства у модерне, для якого притаманні раціональні та секулярні стосунки, машинні технології, диференційовані соціальні структури. Важливим стають поняття первинної або органічної й вторинної модернізації, з погляду яких у праці осмислюється формування літературознавчої дисципліни наприкінці ХІХ – першій третині ХХ ст. Відмінність між цими типами модернізації полягає у тому, що первинна, органічна, виникає внаслідок внутрішніх ідейних, економічних, соціальних культурних зрушень у певній національній спільноті, якій притаманний «гарячий» (інноваційний, оснований на ревізії культурної традиції) тип культури. Натомість вторинна модернізація активізується унаслідок загроз, які постають перед спільнотами «холодного» (традиційний, заснований на ідеї спадковості) типу культури. Підсумок кожного із цих двох типів модернізації становить формування,

традиціоналістського та модерного наукових дискурсів у сфері гуманітарних наук, у тім числі й у літературознавстві.

Традиціоналістське літературознавство схильне до створення авторських «іконостасів», укладання канону «священних» текстів, його наукові практики спрямовані у бік історії, культивування історичних міфів, виявленні причинно-наслідкових зв'язків між історією та літературою. Характер інтелектуальних практик, як правило, описовий, систематизуючий і просвітницький. Дослідники належні до цього дискурсу схильні зосереджуватися на популяризації національної культури та літератури. Наукові методи, до яких найчастіше вдається традиціоналістське літературознавство, це позитивістські, в їхній основі генетичні зв'язки. Найбільш поширеними методами досліджень є біографічний, культурно-історичний, історико-порівняльний та частково філологічний.

Модерний дискурс літературознавства формується в умовах поствоєнної гуманітарної кризи, як правило, у суспільствах, для яких притаманний «гарячий» тип культури, а згодом поширюється і на «холодні» суспільства. Часто він виникає ще в контексті традиційної суспільної свідомості, однак його поява стає знаком внутрішніх соціокультурних трансформацій. Для модерного культурного дискурсу характерні формозорієнтованість, критика/ревізія попередньої літературної традиції, перегляд канону, увага до мови, зміщення дослідницької уваги від автора до тексту. Головною ознакою інтелектуальних практик модерного літературознавства полягає у зближенні його наукового методу з методами інших дисциплін, зокрема лінгвістики, психології, філософії, соціології та ін. Домінантними виступають принципи естетизму та морфологічний підхід до вивчення літературних явищ. Серед методів інтелектуальних практик значне місце займає формальний та естетичний аналіз тексту, дослідження естетичної рецепції, соціальних зв'язків між культурною ідеологією середовища та літературними формами (стиль, жанр, композиція).

Для українців, які на кінець XIX ст. демонструють риси традиційної спільноти «холодного» типу культури, була притаманна вторинна модернізація. Її наслідком стало зростання національної свідомості, посилення політично-громадських рухів, активізація національних культур, науки й мистецтва. Становлення фахової дисципліни відбувалося у руслі традиціоналістського дискурсу. Більшість учених зосереджувалися на питаннях історії української літератури, формування об'єкта та предмета національних філологічних судій. Натомість становлення політичної нації й проголошення першої незалежності 1917 - 1919 рр. знаменували завершення процесу вторинної і початок первинної модернізації. Зміна характеру модернізації, а також поширення модерного світогляду, сприяли трансформації змісту інтелектуальних практик українського літературознавства. Тепер більшість з них були спрямовані на виявлення іманентних зв'язків у тексті та літературі, вписування національної літератури в загальний культурний дискурс, студіювання форми, встановлення типологічних зв'язків літературних текстів з творами інших видів мистецтва.

Підрозділ 1.2. **«Неокласичний дискурс як складник модерного літературознавства: історико-культурна генеза»** присвячено дослідженню культурно-історичних умов появи неокласицизму в Європі на початку XX ст.

Зазначено, що в основі європейського неокласицизму поєдналися елементи античного світогляду, ідеали культури класичного типу, естетика модернізму та національні цінності. Натомість поняття «дискурсу» запозичуємо із соціальної теорії Н. Фейрклафа, де його трактують як важливий складник соціальної практики, що водночас і створює соціальний світ, і є його продуктом. Важливе також трактування поняття «дискурсу» Дж. Л. Кініві, а саме, як такий, що виявляє світоглядну спільність індивідів, які діють у певний час і в певному місці; має початок, середину, кінець і мету; мовний процес, ситуативний та культурний контексти і визначається існуванням повного тексту. Детермінативними характеристиками літературознавчого дискурсу як частини культурної парадигми слід вважати: 1) належність до певної (традиційної, модерної, постмодерної) традиції; 2) інтерпретація поняття «літератури» та її функції; 3) візія національної науки і культури. Таким чином, поняття «неокласичного дискурсу» у роботі застосовано як комплексне поняття у значенні спільноти індивідів об'єднаних цінностями і світоглядом притаманними для культури класичного типу, які діють у певний час і в певному місці. Їхні інтелектуальні практики спрямовані на переосмислення сучасності крізь призму ідеалів та канонів античності, формування національної класики та вписування національної культури у загальносвітовий контекст.

З'ясовано, що неокласицизм початку ХХ ст. виникає як широкий світоглядний дискурс у середовищі європейських інтелектуалів. Його появу супроводжує актуалізація європейськими національними культурами класичної традиції, що часто ототожнювалася з античною класикою. Головним завданням неокласичного дискурсу було переосмислення класики з погляду сучасності, її ролі та цінності у модернізаційних процесах, формуванні модерної європейської спільноти. У пошуках історичних аналогій, які б підтвердили погляд на модернізаційний характер цього дискурсу, дисертант звертається до досвіду європейського Ренесансу, коли актуалізація античної спадщини розглядалася європейськими інтелектуалами XIV-XVI ст. саме як модернізаційна стратегія.

За своєю природою антична традиція наділена селективною та диференційною функціями. Актуалізація античної / класичної традиції у конкретній національній культурі в період соціокультурних змін сприяє її модернізації, перетворенні з традиційної, закорінені в локальну історію і цінності, у модерну, тісно пов'язану з універсальними позаісторичними цінностями. Таким чином, питання про належність неокласицизму до свідомості класичного типу культури перетворюється на питання про належність саме до модерного типу свідомості. Поява європейського класицизму є наслідком модернізаційних процесів у культурі XIV-XVI ст., зокрема у національних мовах, літературі та мистецтві. Своєю чергою, і неокласицизм ХХ ст. актуалізується у різних національних культурах у контексті саме модернізаційних процесів і водночас сприяє їм.

Підрозділ 1.3. «Неокласичний дискурс у традиціоналістській та модерній парадигмах» є теоретичним осмисленням історичних передумов становлення українського літературознавства як фахової дисципліни і шляхів формування його наукового дискурсу. Якщо узагальнити процеси українського літературознавства кінця ХІХ – початку ХХ ст., то можна говорити про розгортання двох домінуючих

культурних парадигм – традиціоналістської та модерної. З'ясовано, що становлення наукової дисципліни відбувалося аналогічно до формування української нації у ХІХ – на початку ХХ ст. Це продемонстровано через зіставлення націотворчої концепції М. Гроха та концепції розвитку українського літературознавства О. Білецького. Як висновок виявлено щільний взаємозв'язок політичних і соціокультурних практик із становленням наукових парадигм українських літературних студій. Розглянуто процеси, що впливали на формування модерного літературознавства. Неокласичний дискурс виступає важливим складником модерного літературознавства, його теоретико-естетичні погляди та наукові підходи засвідчують належність до модерного типу свідомості. Виникаючи у точці зіткнення двох культурних парадигм, неокласичний дискурс набуває лімінального характеру. З одного боку, його представники зосереджують свою увагу на вирішенні питань традиціоналістського літературознавства, а з другого – використовують для цього фофоцентристські підходи модерного літературознавства.

Підрозділ 1.4. «Культурні основи українського неокласичного дискурсу» присвячено вивченню витоків українського неокласичного дискурсу. Як і в західноєвропейській традиції, поява неокласичного дискурсу в Україні пов'язана з процесами модернізації національної культури. В її основі актуалізація окремих складників античного світогляду (раціональність мислення, принцип калокагатії), ідеалів класичної культури (універсальних цінностей освіти, держави), національної класичної традиції (укладання корпусу класичних текстів, розроблення системи високих жанрів, формування національного стилю).

В історії української культури фіксується кілька етапів актуалізації класичної традиції як інструменту модернізації. Перший: закладення ідейних й естетичних джерел українського неокласичного дискурсу. Цей період відноситься до доби бароко і переважно середовища Києво-Могилянської академії. Принципове значення бароко в українській культурі полягає у витворенні національної ідеології, що поєднала у собі християнські цінності, елементи античного світогляду, провідні ідеї західноєвропейського гуманізму і контрреформації. В історії української культури національне бароко співвідноситься із світоглядом та інтелектуальними й соціокультурними практиками європейського Ренесансу.

Період національного відродження кінця ХІХ – початку ХХ ст. сприяв черговій хвилі актуалізації ідеї класики як модернізаційного чинника. Специфічною рисою цього періоду є кризові тенденції в культурі й мистецтві, детерміновані, зокрема, розгортанням ідейно-естетичної парадигми європейського модернізму та загостренням національно-політичного руху. У тодішньому українському контексті ідея модернізації також часто ототожнювалася з поняттям європеїзації. У той час простежуються спроби українських інтелектуалів та митців уніфікувати еволюцію національної культури із тогочасним загальноєвропейським ідейно-естетичним рухом, через активне звернення до концепту загальноєвропейської класики й античної традиції.

Остаточне осмислення ідеї класики, як інструменту модернізації, відбувається у контексті інтелектуальних та соціокультурних практик українських неокласиків 10-20-х рр. ХХ ст. Серед їхніх теоретико-естетичних пропозицій: 1) подолання

культурного регіоналізму; 2) поширення освіти із залученням класичних творів західноєвропейської літератури; 3) вироблення принципів формування національної класики; 4) культурна критика раннього українського модернізму, який, на їхню думку, був більше демонстрацією намірів, ніж повноцінними практиками; 5) зміна наукової парадигми – проголошення автономності мистецтва, домінування естетичного й формалістичного підходу до аналізу художніх творів; 6) перехід від канону авторів до канону текстів; 7) розроблення теорії поетичної форми; 8) запровадження синтетичної форми історії літератури.

Остання хвиля актуалізації класичної традиції відбувається у культурно-мистецькому середовищі українських емігрантів 40-50-их рр. ХХ ст. У контексті концептуальної дискусії про «велику літературу» в інтелектуальному середовищі Ді- Пі, зокрема МУРу, одним із центральних виступає питання про кореляцію світогляду українських неокласиків і модернізму. Наслідком цієї дискусії є поява згадуваних праць Ю. Шевельова і В. Державина та становлення в українському літературознавстві традиції розглядати український неокласицизм у контексті модернізму 1920-х рр.

У другому розділі – **«СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО МОДЕРНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА»** – проаналізовано соціоісторичний контекст формування українського літературознавства як фахової дисципліни, поява модерного дискурсу та перше покоління професійних філологів.

Підрозділ 2.1. **«Формування наукової парадигми українського літературознавства»** присвячено двом центральним працям українського літературознавства кінця ХІХ ст. «Отзыв о сочинении г. Петрова ‘Очерки из истории украинской литературы XIX столетия’» М. Дашкевича та «Історія літератури руської» О. Огоновського, які засвідчили появу фахової дисципліни. Водночас ці праці сприяли виокремленню об’єкта і предмета українського літературознавства. Вони стали прикладами характерної для традиціоналістського літературознавства нарративної історії літератури, яка формує загальнонаціональний нарратив, історичну традицію, об’єднує тогочасних українців різних географічних та соціальних страт у спільний культурний простір. Завдяки специфіці письма такий тип літературної історії створює спільний для багатьох українців символічний простір, визначає канонічний корпус текстів, формує науковий дискурс української літературознавчої традиції.

У параграфі 2.1.1. **«Виокремлення об’єкта і предмета українського літературознавства: «Отзыв о сочинении г. Петрова ‘Очерки из истории украинской литературы XIX столетия’ М. Дашкевича»** дослідницьку увагу зосереджено на створенні українського контрдискурсу в науковій парадигмі російського літературознавства. Особливістю цієї праці є одночасна її належність як до української, так і російської наукових традицій. У тогочасній російській науковій традиції українська література розглядалася як етнорегіональна. Натомість М. Дашкевич надає їй статусу національної, хоча й тісно пов’язаної з російською. Праця М. Дашкевича, незважаючи на свої компромісні погляди, стає прикладом появи «іншого» голосу в загальному офіційному літературознавчому дискурсі. Цей голос цілком може претендувати на роль наукового контрдискурсу, який, хоч і

використовує ту ж мову, що і центральний дискурс, однак робить спроби розхитати / підірвати із середини офіційний нарратив російського літературознавства, створюючи власний. Як наслідок, українське літературознавство здобувається на власний автономний об'єкт дослідження.

У параграфі 2.1.2. **«Формування національної ідентичності українського літературознавства: «Історія літератури руської» О. Огоновського»** простежується поява літературознавчого альтернативного дискурсу, який уже не рефлексує на наукову традицію Центру, а пропонує власну національну парадигму історії української літератури. Працю О. Огоновського зазначено як точку відліку українського літературознавства. Автор розглядає історію української літератури у тісному зв'язку з історією України, української мови та національної культури, й охоплює період від найдавніших часів до кінця XIX ст. Для української літературознавчої традиції О. Огоновський пропонує три важливі тези: 1) малоруська й галицька література становлять одне ціле; 2) українська література є прямою спадкоємницею культурної традиції Київської держави; 3) давньоруські твори XI-XIII ст. та XVI-XVII ст. належать саме історії української літератури, вони написані мовою, яка послуговується формами характерними для давньоукраїнської мови. Праця О. Огоновського вибивала «стійкий ґрунт» із-під ніг офіційного російського погляду на історію української літератури, а також запропонувала необхідні аргументи для верифікації предмета дисципліни українського літературознавства, забезпечила йому право на самостійне існування поза дискурсом російської офіційної науки.

У підрозділ 2.2. **«Історико-методологічні передумови появи українського модерного літературознавства»** йдеться про головні теоретико-методологічні складники формування українського модерного літературознавства. Визначено два основні періоди його еволюції: 1) від кінця XIX ст. і до 1917 р.; 2) з 1917 р. до 1932 р. Перший період характеризує поява наукової літературної критики в інтелектуальних студіях І. Франка та поява нового дослідницького методу, запропонованого В. Перетцом. Інтелектуальні практики обох учених відкривають модерну парадигму українського літературознавства, стають предтечою появи напряму теорії літератури. До цього періоду також належить поява перших наукових часописів у галузі гуманітарних, зокрема літературознавчих, студій – «Записок Наукового товариства імені Шевченка» та «Літературно-наукового вісника». Другий період позначений інституалізацією українського літературознавства, появою першого покоління професійних філологів, виникненням неокласичного дискурсу, утвердженням формалістичних підходів у літературних студіях.

У параграфі 2.2.1. **«Народження науково-літературної критики»** проаналізовано вплив ідей раннього модернізму на появу в українському літературознавстві фахової наукової критики. Поширення ідей модернізму в українській культурі та літературі на зламі XIX–XX ст. висунуло на перший план питання естетики й психології художньої творчості. Центральною постаттю цього процесу можна вважати І. Франка, який наголошував на важливості естетичної цінності літературного твору та оцінки літературного тексту з позицій наукових

методологій. З погляду становлення модерного літературознавства у системі національної науки, заслуги І. Франка такі: 1) окреслення конфігурації історії української літератури: її хронологічних меж, джерел, національної традиції, періодизації, літературного канону; 2) розроблення, суголосно із західним літературознавством, основних на той час теоретичних проблем; 3) розширення методологічних меж наукових студій; 4) визначення принципів наукової критики. Учений уперше методологічно розмежовує історію літератури на ґрунті культурно-історичних студій та літературну наукову критику на основі естетичних і психологічних методів аналізу.

У параграфі 2.2.2. **«Зміна наукового методу»** йдеться про процеси, які засвідчують перехід українських літературознавчих студій від систематизації матеріалу до встановлення типологічних закономірностей, репрезентовані науковим методом В. Перетца. Особливістю інтелектуальних практик ученого є використання принципів формального підходу до вивчення питань, які ще перебували у межах традиціоналістського літературознавчого дискурсу. Також В. Перетц – один із перших, хто дав теоретичне обґрунтування методів вивчення історії літератури з погляду вивчення історії стилів та художніх форм. Праця В. Перетца *«Краткий очерк методологии истории русской литературы»* є частиною дискусії щодо методологічної кризи, яка виникає в європейському літературознавстві наприкінці ХІХ ст. Головним предметом дискусії була ідея необхідності дистанціюватися від суто історичної методології щодо вивчення історії літератури. В. Перетц, солідаризуючись із німецькими вченими, порушує питання стосунку історії літератури до філології, наголошує на важливості дослідження історичних пам'яток із погляду мови. Це була перша спроба розмежувати історичні та філологічні методи літературознавчих досліджень, що відкривало шлях до появи модерного дискурсу літературознавства. Формозорієнтований підхід до аналізу літературного тексту торував шлях в українському літературознавстві філологічному методові. На початку ХХ ст. цей метод, поруч із естетичним, став перехідною/єднальною ланкою між методами традиціоналістського та модерного літературознавства.

У підрозділі 2.3. **«Формування модерної ідентичності українського літературознавства доби національного відродження»** подано короткий огляд основних тенденцій і характеру інтелектуальних практик українського літературознавства 1917-1920 рр. Для українських літературних студій короткий період національного відродження виявився засадничим щодо їхньої остаточної легітимізації в українській науці. Це був сприятливий час для активної інституалізації українського літературознавства, зокрема через розширення академічних, видавничих, освітніх і архівних практик. Така одночасна багатоспрямованість українського літературознавства на усіх інституційних напрямках позначилася на його методологічному та ідейному наповненні. Переважання історичної, архівної й освітньої роботи унеможливлювало розвиток теоретичних досліджень. Однак це не означає, що період активної державної розбудови не сприяв розвитку наукової літературної критики, представленої, головню, на сторінках тодішніх часописів *«Наше минуле»* (1918-1919), *«Книгар»* (1918-1920), *«ЛНВ»*.

Розвиток українського літературознавства у контексті першого національного відродження позначений одночасним функціонуванням двох наукових дискурсів – традиціоналістського, що вже сягнув своєї канонічності, і модерного, який лише народжувався. Обидва були спрямовані на розгортання державницької парадигми національної науки. Ще не слід фіксувати чіткої теоретико-методологічної розбіжності між ними, оскільки соціокультурні практики обох дискурсів того періоду були, загалом, просвітницькими. Українському літературознавству, разом із іншими гуманітарними науками, у ті роки випала доля працювати над пришвидшеною модернізацією української спільноти, що була можливо не стільки через науково-дослідницькі, скільки освітні практики.

У підрозділі 2.4. «**Перше покоління фахових літературознавців**» досліджено явище першого покоління науковців-філологів. Наприкінці 10-х рр. ХХ ст., в українське літературознавство приходить ціла плеяда молодих людей, які здобули фахову філологічну освіту, засвоїли розрізнені напрацювання попередників (М. Возняка, М. Дашкевича, А. Лободи, О. Огоновського, В. Перетца, С. Смаль-Стоцького, К. Студинського, І. Франка, В. Щурата), мали вже чітко визначений предмет наукового дослідження, можливості для вільного вивчення української літератури українською мовою, доступ до архівних джерел. Серед чинників, що єднали між собою представників цього покоління, можна виокремити такі спільні риси: 1) приблизно однаковий вік, соціальне походження і часовий період формування світогляду; 2) фахова, переважно історико-філологічна, освіта; 3) належність до спільного географічного та соціокультурного простору; 4) схожі процеси національної, культурної й мовної самоідентифікацій, тобто самовизначення щодо певної історико-культурної традиції; 5) спільні авторитети й цінності. Однією з ознак цього покоління є відсутність генераційного конфлікту із попередниками, що зумовлено, з одного боку, домінантним принципом культурної спадковості у національній традиції, а з другого, – загрозою втрати національної й культурної ідентичності. Саме у цьому середовищі формується неокласичний дискурс українського літературознавства.

Підрозділ 2.5. «**Соціокультурний простір учених-неокласиків**» присвячено аналізу історичного контексту і культурного простору, в якому зароджується український неокласичний дискурс ХХ ст. Зазначено, що у момент зміни характеру модернізації важливою є наявність спільнот, готових до таких змін. Про наявність таких спільнот свідчить культурний дискурс, сформований іще напередодні Першої світової війни часописом модерного спрямування «Українська хата». Світогляд цих кіл зорієнтовано на перегляд народницької концепції демократичної літератури. Альтернативною пропозицією, яку вони обстоювали, було звернення до високої культури доби українського бароко. Також виразною особливістю світогляду інтелектуалів неокласичного дискурсу можна вважати орієнтацію на соціокультурні форми ХVІІ ст., часу формування української самосвідомості та ідентичності.

Дисертант визначає три соціальні площини, в яких кристалізувалися ідеї українських учених-неокласиків: 1) Всеукраїнська Академія Наук, зокрема історико-філологічний відділ, на чолі якого стояв С. Єфремов; 2) інтелектуальне коло Нарбута-Модзолевського; 3) «хата / салон» Б. Якубського. На перехресті цих трьох

площин, де перетиналися традиційний та модерний світогляди, народжувався дискурс українського неокласицизму.

У третьому розділі – «ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ НЕОКЛАСИЧНОГО ДИСКУРСУ УКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА» системно й цілісно досліджено літературознавчий контекст розгортання неокласичного дискурсу у 20-х рр. ХХ ст.; теоретичні погляди неокласиків; основні концептуальні поняття, як-от: «класика», «стиль», «художня форма»; дослідницький метод; принципи укладання літературних історіографій. Визначено зв'язок наукових поглядів українських неокласиків із тогочасними західними літературознавчими студіями. Розглянуто наукову спадщину М. Зерова як центральної постаті українського неокласичного дискурсу.

У підрозділі 3.1. **«Історико-літературознавчий контекст функціонування неокласичного дискурсу українського літературознавства»** з'ясовано теоретико-методологічний стан української філологічної науки 20-х рр. ХХ ст. Звернено увагу на поширення соціологічних підходів та студій форми. Визначено перші центральні праці українського модерного літературознавства у галузі теорії літератури («Наука віршування» Б. Якубського) та історії літератури («Нове українське письменство» М. Зерова). Також фіксується початок літературознавчої дискусії між різними науковими дискурсами щодо питання «форми і змісту» літературного твору. Примітно, що ці дискусії не були доменом академічного літературознавства. Більшість статей наукової літературної критики, наближеної до теорії літератури, протягом 1920-х рр. з'являлися на сторінках саме нефахових видань. Українське академічне літературознавство, презентоване, головню, традиціоналістським дискурсом, практично не реагувало на тодішню журнальну літературно-наукову критику. Натомість модерний дискурс розвивався незалежно від академічних студій. Він відзначався більшою мобільністю та активно реагував на літературний процес, а літературна критика виявилася центральним полем, де розгорталися його історико-теоретичні напрацювання з використанням новітніх наукових методів та методологій.

Підрозділ 3.2. **«Теоретико-методологічні погляди вчених-неокласиків»** присвячено розгляду основних теоретичних пропозиції та дослідницького методу вчених українського неокласичного дискурсу. Визначено зв'язок наукових поглядів неокласиків із тогочасними західними літературознавчими студіями.

У параграфі 3.2.1. **«Рецепція поняття “класика”»** проаналізовано центральне поняття неокласичного культурного дискурсу, визначено його роль у формуванні наукової проблематики літературознавчих студій. Також з'ясовано значення та основні характеристики класики у становленні європейського культурного світогляду нового часу. Зокрема звернено увагу на ідентифікаційну функцію класики як таку, що сприяє реформуванню суспільства й формування державницької свідомості. Класика виступала не лише засобом переосмислення шляхів національної історії, а й інструментом об'єднання культури і політики, як стратегія національної самоідентифікації.

В українському неокласичному дискурсі першої третини ХХ ст. поняття «класичного» було презентоване двома культурними вимірами: 1) історично

пов'язаним з мистецтвом українського бароко; 2) європейським класичним мистецтвом. Представники неокласичного дискурсу намагалися переосмислити культурно-стильовий образ національної класики, що був сформований традиціоналістським літературознавством. Вони пропонують власний літературний канон заснований на естетичному підході до вибору постатей і текстів.

Важливим у формування концепту національної класики для українських вчених неокласичного дискурсу є національне бароко, зокрема його два центральні складники 1) естетичний ідеал, переконання у самостійному значенні естетичних цінностей; 2) елементи політично-національної ідеології. Естетика бароко залишає у спадок цінність художньої форми й увагу до змісту. Натомість політично-національна ідеологія закріплює ідею національної самостійності та культурної ідентичності українського народу. Неокласики звертаються до ідейно-естетичної моделі українського бароко передовсім як до джерела нової національної традиції, а творчість Г. Сковороди стає еталоном цього періоду, виявом аристократичних настроїв і поглядів. Таким чином, з погляду неокласиків, питання класики є вирішальним щодо переорієнтації джерел національної літературної традиції з «низової», народної, демократичної, «стихійної» у «високу», державницьку, загальноєвропейську.

У параграфі 3.2.2. **«Концепція “форми і стилю”»** визначено специфіку трактування неокласиками ідеї форми через призму поширених на той час ідей морфології культури. Зазначено, що на зламі XIX – XX ст. трактування поняття форми в літературознавстві мало два напрями. Перший, пов'язаний із концепцією О. Потебні про зовнішню і внутрішню форму слова, становив основу теоретичних шукань російських формалістів. Другий, базований на мистецтвознавчих поглядах Г. Вельфліна, філософських концепціях Г. Зіммеля, О. Шпенглера та літературознавчих підходах О. Вальцеля, був притаманний для українських неокласиків. З німецького формалістичного літературознавства українські вчені запозичують ідею форми як вияву культурного світогляду епохи засобом художнього стилю. Таке отожднення форми і стилю було характерним для морфологічних наукових концепцій, що на той час набули поширення у Західній Європі.

Водночас морфологія культури початку XX ст. виростала з ідеї історії як еволюції культурних форм, ідеї циклічності стильових епох. Прихильники культурної морфології стверджували, що будь-які культурні форми, що вже раз виникли, мають тенденцію до постійного переродження на різних етапах історичного розвитку. Також вони були переконані, що існують сталі стильові комплекси (де під терміном «стиль» часто мали на увазі саме форму), які по чергову змінюють один одного. Це може бути чергування «класики» і «некласики», «монументальних» та «орнаментальних» форм, раціональних й ірраціональних стилів тощо. В українському контексті поширення ідей морфології культури зафіксовано, головню, у поглядах представників неокласичного дискурсу.

У галузі історії літератури спробу дослідити її з погляду еволюції стильових форм уперше робить М. Зеров. Застосовуючи підхід Ф. Шміта, він розглядає історію літератури як зміну художніх стилів, пов'язує її зі зміною художньої свідомості

епохи. Центральним об'єктом наукового дослідження М. Зерова стає «ідеологія певної доби», під якою учений розумів увесь культурний комплекс досліджуваної епохи – від філософських й естетичних ідей до соціокультурних практик.

Параграф 3.2.3. «**Науковий метод неокласичного дискурсу**» присвячено з'ясуванню основних засад дослідницького методу вчених-неокласиків. В його основі принцип реставрації та реконструкції. За своєю природою реставраційний метод перформативний, спрямований на відновлення і консервацію початкового виду прототексту (вербального, візуального, культурного) з його можливими контекстуальними зв'язками. У літературознавчих практиках метод реставрації передбачає вивільнення тексту / автора від ідеологічного вписування їх в історично зумовлені наративи, увиразнення культурної й естетичної цінності.

Представники неокласичного дискурсу використовують метод реставрації, головню, для переформатування попередньої культурної традиції. В основі такої зміни лежить сполучення традицій і культурних форм українського бароко та цінностей загальноєвропейської класики на ґрунті модерної свідомості та модерністської естетики. У підсумку, це мало б, з одного боку, згенерувати феномен української класики, а з другого, – запропонувати нові шляхи формального та естетичного оновлення української літератури. У науковій спадщині неокласиків метод реставрації найбільше застосовується у способах формування літературного канону.

У підрозділі 3.3. «**Микола Зеров як центральна постать українського неокласичного дискурсу**» йдеться про системний аналіз літературознавчої спадщини чільного представника неокласичного дискурсу. Запропоновано типологізацію наукового доробку М. Зерова, розглянуто засадничі історико-теоретичні концепції та специфіку його дослідницького методу.

Дисертант пропонує вирізняти три періоди у науковій еволюції М. Зерова. Перший датується 1910-1923 рр. Більшість своїх міркувань цього періоду науковець висловлює у літературно-критичних рецензіях та оглядах. Він активно розробляє питання індивідуального стилю, художньої мови, літературного канону. Головні теми, на яких фокусує увагу М. Зеров, – це літературна форма, критика регіоналізму, психологія художньої творчості, модернізація мови, підготовчі роботи до написання фундаментальної історії літератури. Також спостерігається визначення «канонічних» для вченого імен в історії української літератури. У цей період проявляються три важливі складові ідейно-естетичного світогляду М. Зерова: 1) важливість модернізації національної літератури; 2) здійснення такої модернізації через засвоєння найкращих здобутків інших культур; 3) необхідність створення «високого стилю» нової національної культури, внаслідок взаємоінтеграції національної та світової традицій.

Другий період датовано 1923-1929 рр.: від повернення М. Зерова до Києва і до процесу СВУ (1929). У той період учений уже значно менше працює у жанрі літературної критики. Водночас, зі спадом літературно-критичної діяльності, зростає частка праць у галузі історії літератури. У науковому доробку Зеров, передусім, осмислює проблеми культурологічного характеру – стильових епох, національної традиції, цінності освіти. Також у полі уваги вченого залишаються

питання художньої форми, наукового методу, віршованої техніки. М. Зеров розробляє концепцію історії української літератури на основі естетико-синтетичного підходу, поєднуючи погляди Г. Вельфліна на еволюцію мистецтва та теорію прогресивного циклічного розвитку мистецтва Ф. Шміта.

Третій період припадає на 1930-1934 рр. – від процесу СВУ до арешту. Вчений повністю припиняє працювати в жанрі рецензії, багато перекладає, працює над книгою «Аполог в українській літературі XIX – XX вв.» (1931), пише низку історико-літературних портретів. М. Зеров практично не працює у галузі теорії літератури, проте значна частина його історико-літературних праць містить низку теоретичних міркувань. Науковець залишає начерки першої в Україні навчальної програми та курсу лекцій з перекладознавства. Низка питань, яких торкається М. Зеров у цей період, тісно пов'язане з розгортанням дискурсу модернізму в українській літературі.

У підрозділі 3.4. «**Науковий метод й історико-теоретичні погляди Миколи Зерова**» проаналізовано центральні положення наукової спадщини ученого в контексті модерного дискурсу українського літературознавства, а також природу його наукового методу, що тривалий час була предметом літературознавчих дискусій. Проблема визначення наукового методу М. Зерова полягає в тому, що більшість дослідників прагнуть це зробити винятково на ґрунті літературознавчих методологій. Проте уважне студіювання еволюції наукового світогляду вченого дозволяє зробити висновок, що визначати його науковий метод релевантніше з культурологічного погляду, зокрема морфології культури.

У науковому підході М. Зерова присутнє комплексне поєднання трьох центральних методів морфології культури (генетичного, структурно-функціонального та історичного). В основі наукового аналізу літературних текстів науковця, з одного боку, вивчення виникнення і становлення літературних форм, а також дослідження динаміки і конфігурацій цих форм в історичних вимірах часу; а з другого, – дослідження їхніх зв'язків із запитам читачів. Звідси цілком коректним є розгляд наукового методу М. Зерова не лише на ґрунті літературознавства, а й морфології культури.

Більшість наукових досліджень вченого у галузі теорії літератури присвячені питанням історії й теорії поетичного перекладу та версифікації, розвитку і становленню української поетичної лексики, граматики і стилістики з погляду художньої форми. Водночас для М. Зерова, як історика літератури, важливим було виробити ті принципи, за допомогою котрих можна досліджувати розвиток літератури як руху та зміни стильових форм. Методологічна ідея його «Нового українського письменства» є прикладом чи не першої синтетичної, з ухилом у формальну, історії української літератури. Учений пропонує інший історико-літературний наратив, закресленого не стільки на еволюції національної історії, скільки на еволюції культури. М. Зеров також пропонує канонічний ряд імен, який відображає доростання національної культури до загальносвітових вимірів: П. Куліш – А. Свидницький – Я. Щоголів – Марко Черемшина – І. Франко – Леся Українка – В. Винниченко. Цим постатям відповідає такий жанрово-стильовий рух

нової української літератури: романтизм – реалізм – лірична поезія – лірична проза – філософська поема – модерна драма – модерністський роман.

У галузі літературної історіографії новаторство теоретичних студій М. Зерова полягало передовсім у спробі переформатувати наукову парадигму дослідження історії літератури згідно з найновішими тогочасними, морфологічними, підходами до історії мистецтва. Не відкидаючи соціологічного підходу до вивчення історії літератури, М. Зеров, водночас, спирається на європейську традицію розглядати історичну закономірність розвитку всіх видів мистецтва як єдиного цілого.

У четвертому розділі – «ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ПРАКТИКИ НЕОКЛАСИЧНОГО ДИСКУРСУ УКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА» увагу зосереджено на практичному втіленні теоретичних та методологічних ідей неокласичного дискурсу літературознавства. З погляду теорії літератури, аналізується літературна дискусія щодо «форми і змісту». З погляду історії літератури, розглянуто принципи класифікації, періодизації та укладання літературного канону неокласичним дискурсом модерного літературознавства у зіставленні з аналогічними інтелектуальними практиками традиціоналістського дискурсу.

Підрозділ 4.1. «Ідеологічні тенденції українських літературознавчих студій 20-х рр. ХХ ст.» присвячено аналізу впливів наукової політики комуністичної партії на інтелектуальні практики українського літературознавства. Розглянуто часопис марксистського спрямування «Критика», найбільш репрезентативного щодо студій українського літературознавства та літературної критики кінця 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. Аналіз літературознавчих поглядів, представлених на сторінках журналу, можна розділити на три центральні теми: 1) форми і мови (у зв'язку з пошуками нового художнього стилю сучасної української літератури); 2) «подолання хуторянства»; 3) завдання радянської наукової політики підвести під усі проблеми гуманітарного циклу єдину марксистську платформу. Дискусії навколо цих тем стали частиною загального радянського дискурсу культурного будівництва, що передбачав тотальне перетворення усього суспільства, його світогляду і цінностей. Уже з 1930 р. на сторінках «Критики» практично відсутні літературно-наукові статті як традиціоналістського, так і модерного спрямування. Часопис став трибуною молодого радянського українського літературознавства.

У підрозділі 4.2. «Формалістичні студії українського неокласичного дискурсу» дисертант висновує, що на формальні студії українських літературознавців значно більший вплив мали погляди німецьких морфологів, ніж російських формалістів. Тому доцільніше говорити про явище українського морфологізму, що виростає з попередньої філологічної школи, напрацювання якої зосереджені переважно у площині історії літератури. Натомість у теорії літератури формальні студії були представлені доволі спорадично і не так радикально, як у Росії. Окрім того, дискурс українського літературознавства довкола питання форми набував виразно політичної ідентифікації. Теоретичні дискусії щодо «форми і змісту» поволі перейшли у ідеологічні, стали засобом переслідування ідеологічних опонентів.

У параграфі 4.2.1. **«Рецепція російських формалістичних дискусій українською літературно-науковою критикою»** проаналізовано дискурс українських формальних студій у контексті дискусії марксистів та російських формалістів. В українській науково-літературній критиці дискусія про «форму і зміст» була зведена до питання ідеалістичного й матеріалістичного світоглядів, та стала знаком боротьби за символічний владний простір у тогочасній радянській філологічній науці. Структурно її можна розділити на дві фази: 1) щодо форми і змісту, що в часі збігається з першою і другою хвилями критики російських формалістів (1922-1927 рр.); 2) щодо пошуків стилю нового пролетарського мистецтва, суголосна з третьою хвилею критики російських формалістів (1928-1930 рр.).

Відгуком російських баталій довкола ідеї форми на українському ґрунті дискусія розгорнулася між прихильниками модерного і марксистського дискурсів, основні погляди яких представлені статтями В. Коряка «Форма і зміст» (1922), Ю. Меженка «На шляхах до нової теорії» (1923), В. Гадзінського «Ще кілька слів до питання «форми й змісту» (1923) та інших. Однак, підчас ретельного вивчення джерел, стає зрозумілим, що в українському контексті дискусія з приводу форми і змісту зводилася не лише до політики, а й критики академічної науки, що до останнього залишалася на пронаціональних позиціях. Свого класового ворога «український марксист» бачив передовсім в «освіченому академікові». Цей конфлікт між неучтвом і освітою в українській культурній традиції мимоволі долучається до попередніх модерністських дискусій щодо ролі і місця культури й літератури у суспільстві. Наново актуалізується проблема позадняцтва, провінційності.

Таким чином, дискурс дискусії щодо форми і змісту в українському літературознавстві 1920-х рр. постає передовсім як ідеологічне явище, що насправді мало небагато спільного зі «справжньою» формалістською теорією. Водночас з'являється й низка статей полемічного характеру, де літературознавці та критики роблять спробу синтезувати формальний і марксистський методи, як-от, статті В. Бойка «Формалізм і марксизм» (1926), або М. Доленго «До проблеми змісту й форми в літературному творі» (1929).

Параграф 4.2.2. **«Погляди українських морфологів у контексті формалістичних дискусій»** присвячено дослідженню природи формальних студій українських літературознавців, представників модерного дискурсу.

Поширення ідей теорії форми в тогочасному українському літературознавстві відбувалося, як мінімум, трьома шляхами. Перший – через критику раннього українського модернізму. Другий – через оновлення ідейно-естетичного підґрунтя національної літератури та її критики і пошук нової мови для такої модернізації. Мова старих форм без відповідної термінології вже не могла задовольняти потреби ні нової літератури, ні нової критики. Третій – через праці вчених неокласичного дискурсу літературознавства, чії погляди сформувалися переважно під впливом попередньої філологічної школи та німецької морфології культури. В українському літературознавстві філологічну школу мимоволі пов'язували з модерною парадигмою, а її представники все більше уваги зосереджували на аналізі формальної сторони художнього тексту. Філологічна школа, до якої здебільшого

належали випускники «Філологічного семінару» В. Перетца та інші представників модерного українського літературознавства, трансформувалася у варіант західноєвропейського морфологізму, типологічно більше спорідненого з німецьким, ніж із російським формалізмом. В українському літературознавстві він одержав назву морфологічної школи.

Українські морфологи шукали нових форм наукового опису художнього досвіду та практики й ставили перед собою не лише наукові, а й культурницькі цілі. Передовсім – це виявлення внутрішніх трансформацій в естетичному сприйнятті тогочасних українців, їхніх смаків, змін у культурній свідомості. Дослідження трансформації літературних форм давало можливість фіксувати зміни в межах культурної ідентичності, визначати її нові форми та запити. У такому підході літературна морфологія неокласиків щільно перепліталася з культурною критикою.

У підрозділі 4.3. «**Теоретичне осмислення історії української літератури неокласичним дискурсом**» йдеться про обґрунтування практик укладання літературних історіографій вченими неокласичного дискурсу. Зокрема у порівняльному аспекті проаналізовано принципи класифікації, періодизації, формування літературного канону традиціоналістським та неокласичним дискурсами українського літературознавства. Таке зіставлення дало змогу виразити зміни в культурному світогляді українців через рецепцію ролі та функції літератури у суспільстві.

У параграфі 4.3.1. «**Криза історизму у літературознавчих дискусіях**» проаналізовано кризові тенденції методу дослідження історії мистецтва, у тім числі й літератури, на початку ХХ ст. З'ясовано, що на той час формуються два підходи до вивчення історії мистецтва – діахронний (континуальний), що демонструє безперервну спадковість історичної традиції, і синхронний (дискретний), що утверджує принцип самоцінності мистецтва кожної окремої епохи. Зазначені два підходи розглянуто як окремі концепції літературної еволюції. Визначено, що для традиціоналістського дискурсу українського літературознавства характерним є континуальний підхід, зосереджений на ідеї спадковості, виробленні історичного нарративу, конструюванні національної ідентичності. Натомість модерному літературознавству притаманний синхронний підхід до укладання літературних історіографій, де кожна культурна форма/стиль є унікальною самоцінністю, вираженням окремої культурної ідеології та ідентичності.

У 1923 р. С. Єфремов указує на працю М. Зерова, засновану на формалістичному підході, як на окреме явище в історії української літературної історіографії. Цю працю виділяють інші тогочасні вчені: Л. Білецький, О. Білецький, В. Державин, А. Шамрай, а пізніше й Д. Чижевський. Зазначені науковці суголосні в оцінці новаторства методу М. Зерова. Вони пишуть про початок нового теоретичного осмислення історії української літератури з погляду новітніх підходів. Також більшість науковців неокласичного дискурсу у своїх історико-літературних практиках фокусують увагу саме на синхронному підході, розглядають історію літератури як зміну самодостатніх та самоцінних культурно-стильових циклів.

Параграф 4.3.2. «**Принципи таксономізації літературних історіографій у культурних дискурсах українського літературознавства**» присвячено теоретико-

історичному осмисленню принципів періодизації й класифікації матеріалу у літературних історіографіях, що виконують у них структуротворчу та ідентифікаційну функції. Прослідковується рецепція та практичне застосування цих прийомів ученими традиціоналістського та неокласичного дискурсів літературознавства.

Теоретичне осмислення проблеми періодизації літературного матеріалу в історіографічних текстах є предметом сучасних літературознавчих дискусій. Одні вчені (Ф. Джеймсон, Г. Грабович) вважають періодизацію штучним елементом, який виконує лише структуротворчу функцію й не несе жодних семантичних навантажень. Інші ж (А. Ошетс, Д. Перкінс, Л. Опп), навпаки, – надають періодизаціям особливого місця, пов'язуючи з ними явище літературних класифікацій. На думку Р. Веллека, періоди визначаються і вказують на домінуючі системи літературних норм та стандартів у певний історико-культурний період.

Дослідження М. Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX столетия» (1884) вважається чи не першим структурно й композиційно складеним дослідженням історії української літератури синхронного типу. Перехід до діахронної лінії періодизації у літературних історіографіях припадає на кінець XIX ст. – початок XX ст. Починаючи з відгуку М. Дашкевича на працю М. Петрова, а згодом історій літератури М. Грушевського, І. Франка, О. Огоновського, Б. Лепкого, О. Барвінського, С. Єфремова, події літературних історій викладено паралельно до суспільно-політичних подій. Натомість саме періодизація М. Зерова, основана винятково на естетично-стильовому, синхронному підході, стає знаком нового методу укладання літературних історіографій. Літературні класифікації вченого безпосередньо пов'язані з поняттям «літературного періоду». Висуваючи на перше місце в історії періодизації літератури естетично-стильову належність текстів, М. Зеров здійснює перехід до нового етапу історико-літературних студій в українському літературознавстві.

У параграфі 4.3.3. **«Усталення канону нової української літератури – від традиціоналізму до модерності»** досліджується процес становлення канону національної літератури у традиціоналістському та модерному дискурсах українського літературознавства. Це завдання фокусує увагу на природі літ канону та особливостях і способах літературної селекції імен і текстів. Зазначено, що класифікація матеріалу має системний характер лише тоді, коли принципи періодизації вказують на світоглядні орієнтації автора історії літератури й визначають її структуру. Канон же стає презентацією системи і структури літературних історіографій. Зміна канону однозначно вказує і на системні зміни в літературній історіографії.

У XX ст., внаслідок численних теоретичних дискусій, усталюються два підходи до інтерпретації природи літературного канону: соціологічний і аксіологічний. Соціологічний канон формують інституції, згідно з власним баченням статусу тексту, його функції й історичних обставин. Натомість в основі формування аксіологічного канону покладено естетична цінність текстів. Соціальна природа канону полягає у тому, що канонізація текстів здійснюється групою інтерпретаторів (критиків чи художників) певного автора. Водночас цінність канонічного тексту

коріниться у його відкритості на широку рецепцію та читацьку інтерпретацію. Чим вища інтерпретативність тексту, тим міцніше він входить у канон. Таким чином, входження літературного тексту в канон є двостороннім процесом. З одного боку, естетична, філософська, соціальна чи політична цінність тексту привертає до себе увагу інтерпретаторів, а з другого, – внаслідок численних коментувань текст стає загальним досвідом культури та її капіталом.

Створення літературного канону в Україні відбувалося паралельно з формуванням національної ідеї, базованої на цінностях певного класу, і було наслідком колективної роботи. Традиціоналістський дискурс українського літературознавства пов'язував літературний канон передовсім із національною ідентичністю, неокласичний – з класичними цінностями та традиціями європейської культури. В українському літературознавстві принципова відмінність у формуванні літературного канону традиціоналістським та модерним дискурсом проявлялася, головню, на естетичному рівні, – принципах вибору головного об'єкта історичного нарративу, на протиставленні письменників і текстів. За відсутності усталеної традиції інституції інтерпретаторів «вивищення» одних і «відторгнення» інших авторів часто доводилося здійснювати тогочасним історикам літератури.

У підрозділі 4.4. **«Історії літератури Миколи Зерова vs Сергія Єфремова»** практично аналізується науково-методологічна еволюція жанру літературної історіографії в українських літературних студіях. Звернено увагу на праці С. Єфремова «Історія української літератури» та М. Зерова «Нове українське письменство» як презентацію традиціоналістської та модерної літературної історіографії.

Праці з історії української літератури С. Єфремова та М. Зерова з'являються практично водночас. Автори історії літератури на власний розсуд могли визначати сюжет, періодизацію, класифікацію та літературний канон. Літературна історіографія С. Єфремова сфокусована на показі національних змагань, а М. Зерова – на виявленні культурного обличчя доби, еволюції художнього світогляду та читацьких смаків. Відмінне розуміння природи літератури та її історії фіксує вододіл, подоланий українським літературознавством на початку ХХ ст. Унаслідок появи іншої естетичної парадигми (модерністської) з'явився новий спосіб думання про літературу, нова мова для її опису, і, як наслідок, відбулася зміна «літературних ієрархій».

Протиставлення двох праць відбувається на всіх можливих рівнях: стилістичному (пафосна у С. Єфремова із нахилом у публіцистику і строго академічна у М. Зерова), канонічному (М. Зеров хоч багато в чому й зберігає канон С. Єфремова, однак здійснює його критичну ревізію, різьоче змінюючи наголоси на місце й роль різних письменників в історії української літератури), загальному розумінні самої природи літератури. Як найбільшу заслугу праці М. Зерова О. Білецький відзначає той факт, що у центрі дослідження чи не вперше в історії української літературної історіографії опиняється саме література; друга ж цінність роботи – це періодизація, запропонована автором, в основі якої естетичний підхід. С. Єфремов також позитивно оцінює початок роботи М. Зерова, однак, нищівної критики зазнає твердження автора щодо «провінційності» тогочасної української

нової літератури. Обидва автори, і М. Зеров, і О. Білецький, однозначно наголошують на необхідності змінити підхід до конструювання історії літератури крізь призму еволюції художньо-естетичних форм/стилів.

У п'ятому розділі – **«ФОРМУВАННЯ МОДЕРНОГО ЛІТЕРАТУРНОГО КАНОНУ ВЧЕНИМИ-НЕОКЛАСИКАМИ»** системно проаналізовано стратегії зміни культурної ідентичності національного канону від традиційного до модерного. Вихідною матрицею виступає літературний канон, заданий М. Зеровим. Розглянуто інтерпретаційні підходи до центральних постатей літературного канону як: І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко, П. Куліш, Леся Українка, І. Франко, а також письменників «другого ряду», яких вчений долучає до тодішнього національного літературного канону: О. Стороженка, А. Свидницького, Я. Щоголіва, Марка Черемшину.

У підрозділі 5.1. **«Культурна ідентичність літературного канону Миколи Зерова»** проаналізовано підходи до формування літературного канону неокласиками з погляду зміни культурної ідентичності.

Розгортання естетичної парадигми модернізму наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ ст., на думку, Е. Б'юрстрьома, спричинило до поділу літературного канону на демократичний і культурний. Відмінність цих канонів – у традиції відбору текстів для репрезентації національної культури. Демократичний канон зосереджувався на зв'язках демократичного мистецтва і соціуму, зокрема політики. Культурний же канон, навпаки, максимально розмежовував елітарне мистецтво і політику. Таким чином, йдеться про два типи культурної парадигми, маркерами яких стає літературний канон.

Для традиціоналістського дискурсу літературознавства характерне конструювання демократичного літературного канону з наголосом на історичних зв'язках, що увиразнював національну ідентичність літератури. Модерне ж літературознавство абстрагується від політики і формує культурний канон на основі естетичної оцінки художнього тексту. Неокласичний дискурс літературознавства багато працює в напрямку ревізії традиціоналістського літературного канону, зокрема через перепрочитання центральних текстів української літератури з метою їхнього вписування у загальноєвропейську культурну традицію. Також представники цього дискурсу звертають особливу увагу на зв'язки авторської психології та ідеології епохи. Найбільше до переосмислення літературного канону долучився М. Зеров. Застосувавши до літературної історіографії той же принцип періодизації, що на той час використовує мистецтвознавство, науковець кардинально змінює культурну ідентичність літератури, переводячи її з історико-утилітарної у культурно-естетичну площину.

Власний літературний канон М. Зеров розбудовує із застосування характерного для його науково-дослідницького методу принципів реставрації та реконструкції. Учений ретельно аналізує всю можливу базу коментарів життя і творчості кожного з авторів; очищує від недостатньо достовірних коментарів та уточнює важливі, з авторського погляду, факти; увиразнює те, що раніше опинилося поза увагою дослідників. На відміну від запропонованого С. Єфремовим літературного канону, М. Зеров демонструє цілком відмінне бачення шляхів розвитку національної

художньої традиції. Ці шляхи багато в чому суголосні з модерністськими настановами на самоцінність літератури і мистецтва, універсалізму, естетичної єдності форми і змісту, схильності до формальних пошуків.

У підрозділі 5.2. «**Відкриття модерної парадигми: “питання Івана Котляревського”**» – розглянута дискусія стосовно проблеми початків нової української літератури та ролі І. Котляревського як її засновника. Дилема, перед якою постає М. Зеров, – це спосіб вписування І. Котляревського в історико-літературний канон. Для українського традиціоналістського літературознавства таке вписування не викликало труднощів. Натомість для модерного дискурсу складнощі полягали в тому, що відбір для літературного канону здійснювався головно за культурно-естетичною цінністю текстів. Формально-естетична цінність «Енеїди» для М. Зерова, як і кола його однодумців, була неоднозначною. Проте, незаперечним залишався факт появи першого твору нового українського письменства тогочасною живою народною мовою. Як наслідок, інтерпретація творчості І. Котляревського була неможливою без урахування соціокультурного й частки політичного аспекту. Проте, оперуючи лише аналізом літературної форми, її джерел та природи, М. Зеров виводить І. Котляревського далеко за літературні межі. Учений розглядає «Енеїду» в її зв'язках не лише з попередньою національною традицією, а й, «через голову Осипова», загальносвітовою, виявляє зовнішню і внутрішню скерованість тексту І. Котляревського як способу формування автором нової ексклюзивної та інклюзивної ідентичності українців. З погляду ексклюзивної ідентичності літературного тексту вчений чітко вказує на «Енеїду» як переломний твір у національній історико-літературній традиції. З огляду ж на інклюзивну ідентичність – прив'язує цей текст до традиції європейського класицизму XVIII ст. Саме така амбівалентність текстів І. Котляревського дає змогу М. Зерову ввести у модерний канон останнього як реформатора жанрової системи нової української літератури.

Підрозділ 5.3. «**Витворення національного нарративу: дві іпостасі Григорія Квітки-Основ'яненка**» проаналізовано спосіб вписування у модерний канон постаті першого українського прозаїка. У модерному каноні М. Зерова Г. Квітка-Основ'яненко фігурує у двох іпостасях: прозаїка-сентименталіста і засновника нової національної прозової літератури. Ученого тривожить той факт, що більшість дослідників прагнуть подати Г. Квітку-Основ'яненка як засновника реалістичної традиції в українській літературі, повністю ігноруючи його зв'язки із сентименталізмом, таким чином викреслюючи з української літератури цілий стильовий напрям. Основним аргументом для більшості дослідників є порівняння сентиментальних творів Г. Квітки-Основ'яненка, не на його користь, із творами російського сентименталіста М. Карамзіна. Натомість М. Зеров наголошує, що український сентименталізм тотожний з аналогічним явищем в англійській літературі, аргументуючи цю думку низкою прикладів. Вперше чітко прописує жанр сентименталізму в історії української літератури та вводить у літературний канон Г. Квітку-Основ'яненка як найталановитішого представника цього напрямку.

Друга іпостась Г. Квітки-Основ'яненка, як засновника національної прозової літератури, найбільш чітко обгрунтована у курсі лекцій М. Зерова від 1928 р.

Учений намагається деконструювати попередній образ письменника, створений традиціоналістським літературознавством, зокрема метафору «Г. Квітка-Основ'яненко – батько» нової української прози. На противагу цьому М. Зеров висуває постать «аристократа», другого, поряд із Котляревським, в українській літературі 1920-1940-х рр. Науковець зосереджує увагу на аналізі прози письменника з погляду зіставлення реалістичних та психологічних основ його художнього методу. Демонструючи вплив творчості Г. Квітки-Основ'яненка на наступні літературні покоління, М. Зеров показує як для кожного наступного покоління активізуються різні пласти творчості письменника. На думку вченого, Г. Квітка-Основ'яненко дає молодій українській літературі майже все: нові теми, форми, технічні засоби, стиль викладу й саме через це входить у літературний канон. У підсумку, зазначає М. Зеров, через таку тотальність позиція його як «сильного автора» утримується надзвичайно довго у національному письменстві. Учений також розглядає творчість Г. Квітки-Основ'яненка як перехідний етап між культурними ідеологіями псевдокласицизму та романтизму. М. Зеров подає стильову еволюцію Г. Квітки-Основ'яненка, показує, як письменник вийшовши із позицій автора низького для класицизму жанру – бурлеску, проходить через утвердження жанру сентименталізму й, наприкінці життя, виступає ідеологом романтичного світогляду, ідеї відродження національної культури.

У підрозділі 5.4. «**Тарас Шевченко: від «усної» до «писемної» культури**» акцентується увага на специфіці трактування ученими-неокласиками постаті Т. Шевченка. На думку багатьох з них, творчість Т. Шевченка демонструє процес зростання і доростання національної літератури, що проявляється у зміні характеру її письма: від усного / розповідного, притаманного «незрілим» літературам, до письмового / аналітичного, що засвідчує повноту художнього мислення національної літератури.

Безумовно, коли йдеться про тип «усної чи писемної культури» в межах писаної літератури, то передовсім мається на увазі авторські нараційні стратегії: *розповіді* (передавання знань) та *опису* (фіксування знань). Так, «Енеїду» І. Котляревського можна розглядати як приклад «усної культури», оскільки в основі твору лежить принцип переказу, переспіву. Текст збудований за зразком усного народного епосу. Манера розповіді створює образ автора – медіума культурної пам'яті. Примітно, що для раннього нового українського письменства ця розповідна манера є доволі характерною. Усну культуру також часто називають «німою культурою», оскільки для її континування потрібні постійні живі переповідачі. Переведення ж у «писемну культуру», надає їй голосу, авторської індивідуальності, що буде «промовляти» навіть тоді, коли цих переповідачів уже не буде.

Про одночасну присутність в історії нової української літератури усної та писемної мовних стратегій ідеться вже у 20-х рр. ХХ ст. У передмові до видання творів М. Коцюбинського в 10-ти томах А. Шамрай пише про поділ усього розвитку української літератури, від Г. Квітки-Основ'яненка до І. Франка, на два періоди, які мають виразні стилістичні та жанрові ознаки – розповідного та описового стилю. У поезії таким прикладом переходу від розповідної до описової манери для М. Зерова стає творчість Т. Шевченка, оскільки у різні періоди поет демонструє зразки двох

мовних стратегій. На початку – це «Кобзар», анонімний співець, місія якого ходити від села до села й передавати за допомогою розповіді пам'ять про народне минуле. Натомість уже у творчості другої половини життя Т. Шевченко стає автором «Посланія» (писемного жанру). Відтак, коли на початках поет ототожнює себе із Кобзарем, що співає про минуле, то вже наприкінці видно, що автор приходить до усвідомлення себе як письменника.

Питання переосмислення «ідеї» Т. Шевченка є складником значно ширшої проблеми переосмислення усієї літературної традиції. Для нового покоління літераторів та літературознавців література перестає бути винятково доменом історичної пам'яті та «дзеркала життя». Тепер – це спосіб позиціювання української літератури як до власної історії, так і до сучасності. Для М. Зерова велич Т. Шевченка також полягає ще й у тому, що його творчість вперше об'єднала всі українські суспільні прошарки: від селянина й робітника до службовця й інтелігента-професора. Завдяки свідомій модернізації власної поетичної мови, поет став однаково зрозумілий для всіх своїх читачів. Учений переконаний, що Т. Шевченко, чи не вперше в історії української літератури, забезпечив почуття спільної національної ідентичності усіх українців.

Підрозділ 5.5. «**Студії Пантелеймона Куліша як прецедент культурної критики**» присвячено з'ясуванню специфіки рецепції творчості П. Куліша ученими-неокласиками. Примітно, що світогляд автора «Чорної Ради» був ближчим їм, ніж погляди Т. Шевченка. У літературному каноні неокласиків П. Куліш однозначно переважає автора «Кобзаря».

У другій половині 1920-х рр. можна зафіксувати майже одночасне звернення багатьох українських літературознавців до студій над постаттю П. Куліша. Автор дисертації визначив три основні наративи: 1) центральна, поруч із Т. Шевченком, постать нової української літератури; 2) піонер-культурник; 3) епігон Т. Шевченка та водночас автор найкращого «збірника малорусской поезии» після «Кобзаря». Водночас, С. Єфремов наголошує на важливості зміни методу дослідження усієї спадщини письменника.

Про актуальність для тогочасного українства поглядів П. Куліша пише й В. Петров у вступі до своєї двотомної праці «Пантелеймон Куліш у п'ятдесяті роки» (1929). А в іншій статті, – «Теорія 'культурництва' в Кулішовому листуванні 1856-57 років», – науковець детально розглядає програму письменника, яку називає «культурницькою» і «просвітительською». Спільним положенням для культурницького концепту П. Куліша та неокласиків виступає ідея «вдосконалення». Вони постійно тримають у полі зору намагання письменника «піднести» національну культуру й літературу до рівня зразка, яким була для нього (як і для них) українська культура доби Київської держави, європейського Відродження, українського бароко та класицизму.

Ще один аспект рецепції П. Куліша неокласиками полягає у зіставленні його із Т. Шевченком. М. Зеров вибудовує аналіз постаті письменника на двох тезах: 1) П. Куліш таки переростає Т. Шевченка; 2) П. Куліш безумовний новатор у всіх галузях української літератури, за які він брався. На думку вченого, П. Куліш формується не у «тіні Т. Шевченка», а «всупереч Т. Шевченкові». Письменник

набуває своєї величі, коли повністю розриває із залежністю від генія Т. Шевченка. Лише тоді він стає самим собою – духовним аристократом, естетом, новатором у галузі мови, великим культурником.

У підрозділі 5.6. «**Іван Франко: переосмислення культурної традиції**» увагу зосереджено на історико-теоретичному осмисленні неокласиками спадщини І. Франка. Як головну точку зіткнення І. Франка і неокласиків П. Филипович означає концепт «будівника культури». Світоглядні ідеї письменника й інтелектуала з приводу шляхів розвитку національної літератури, культури нації, виявляються напрочуд суголосними з поглядами неокласиків, і стають важливими складниками їхнього власного культурного світогляду, певним продовженням кулішівської культурницької лінії. Інтерес неокласиків до постаті І. Франка також пов'язаний із критикою раннього українського модернізму. Для більшості неокласиків І. Франко також важливий, як реформатор поетичного жанру сонета в історії української поезії, засновник нової поетичної мови.

У концепції історії української літератури М. Зеров також осмислює постаті П. Куліша й І. Франка з погляду їхніх особистих реляцій із сучасним для них українським суспільством. Окреслюючи нову українську літературу як таку, що зароджується на провінції в парадигмі провінційних жанрів та низького стилю, вчений акцентує на саморецепції українців як вторинних, не готових приймати за своє те, що має всі ознаки Центру. В. Петров прописує цю ж тенденцію і водночас зазначає про сприйняття українцями як чужого того якісного (продукту\матеріалу), що з'являється в полі української літератури, а відтак і культури.

Така тенденція є частиною загального наративу модерного українського канону: поразки індивіда-носія модерного світогляду через його неприйняття/відкидання суспільством традиційних цінностей. Неокласиків цікавить досвід такого культурного конфлікту і шляхи його подолання, оскільки самі перебувають у схожій ситуації. Таким чином, уписування І. Франка у модерний канон неокласичним дискурсом відбувається через аналіз культурного конфлікту, який наростав в українській спільноті на зламі ХІХ – ХХ ст., у часи необхідності переходу від традиційної до модерної спільноти, як протиставлення двох культурних ідеологій. Постать І. Франка, на їхню думку, виступає вдалим прикладом спроби такого переходу, виводу української літератури за межі локальної національної традиції і долучення до загальносвітового культурного контексту.

У підрозділі 5.7. «**Леся Українка: переписування культурної традиції**» органічно поєднано із попереднім, оскільки погляди Івана Франка і Лесі Українки центральні у культурницькому світогляді неокласиків. Показовою в цьому плані є участь неокласиків у дванадцятитомному виданні творів Лесі Українки «Книгоспілкою» під загальною редакцією Б. Якубського» (1924-1926 рр.). Неокласикам належить низка передмов літературно-критичного характеру. Примітно, що ті модернізаційні ідеї, які свого часу Леся Українка пропонує українській культурі та літературі, проходячи певні етапи еволюції ще в її творчості, трансформуються вже у доробку науковців-неокласиків в утопічну модель «високої української культури». Представники неокласичного дискурсу захоплюються концептом «індивідуальної волі» у творчості Лесі Українки. Вони визначають

письменницю як «людини культури», що вписує їхні погляди у парадигму рецепції феномену культури тогочасним західноєвропейським інтелектуальним середовищем. На тоді концепт «людини культури» мав англо-американське коріння і базувався на протестантських цінностях. Доменом культурної людини були мораль та релігія, вміння застосовувати інтелект для вирішення складних викликів сучасності згідно з індивідуальною етикою, де межами свободи однієї людини є свобода іншої.

Попри таке розуміння, М. Зеров також наголошує на тому, що не доцільно розглядати творчість поетеси винятково поза національним контекстом, адже саме цей соціо-політично-культурний контекст був джерелом її творчої еманції та універсалізму. У цьому, на його думку, різниця відмінності між Лесею Українкою та І. Франком. «Домашня» ситуація «роздирає» «співця боротьби і контрастів», була причиною постійного внутрішнього конфлікту, протистояння із самим собою. Для Лесі Українки, яка своїм внутрішнім зором та аналітичним розумом оглядала всі широти світової історії й культури, стан справ в Україні не був чимось локальним, унікальним чи окремо взятим, а навпаки – ланкою в загальному світовому культурно-політичному еволюційному ланцюгові.

У підрозділі 5.8. «**Письменники «другого ряду» у літературному каноні Миколи Зерова**» увага зосереджена на переосмисленні творчості письменників «другого ряду» у модерному каноні неокласиків. Місце письменника в літературному каноні вчений визначає через співвідношення його творчості з панівним стилем. М. Зеров переакцентує літературний канон, змінює ієрархію текстів письменників «другого ряду», зокрема здійснює цілковиту ревізію творчості О. Стороженка, Марка Вовчка, А. Свидницького, Я. Щоголіва, Марка Черемшини. Усі ці імена, окрім Марка Вовчка, у тогочасних історіях української літератури розглядалися переважно як другорядні. Натомість учений відводить їм місце потенційних класиків української літератури, за винятком Марка Вовчка, місце якої в літературному каноні, навпаки, понижує. В історії літератури М. Зерова, де центральним об'єктом завжди виступає художня система, в якості письменників «другого ряду» з'являються такі узагальнені явища, як котляревщина, епігони Г. Квітки й Т. Шевченка, поети-передсимволісти тощо.

Параграф 5.8.1. «**Анатоль Свидницький: перший прозаїк-реаліст**» присвячено розгляду творчості першого, на думку М. Зерова, реалістичного прозаїка української літератури. Науковець стверджує, що психотип письменника у реакціях на соціальні обставини стає поштовхом не лише його художньої творчості, а й літературної долі. У літературознавчій концепції М. Зерова таке порівняння подано як протистояння двох відмінних моделей реалізму, що одночасно зароджувалися в українській літературі. Джерелом їхнього характеру були психотипи самих письменників: консервативна І. Нечуя-Левицького й Панаса Мирного, і радикальна – А. Свидницького. Одна модель реалізму формується й виростає у межах застарілої естетичної парадигми, де надалі панувала етнографічна тенденція зі схильністю до широкого епічного опису, не позначеного пошуками відповідної форми; художня манера презентації світу наближена до тогочасної російської критики. Натомість інша, знаходила своє натхнення в ідеях нового часу, чутливості до сучасності,

відкритості до індивідуальних новаторських пошуків, що зближувало її з аналогічними тенденціями у західноєвропейській естетиці, зокрема з творчістю Е. Золя. Саме другу модель реалізму М. Зеров визначає як характерну для творчого методу А. Свидницького. Науковець вважає її значно цікавішою і перспективнішою для літературного розвитку. Те, що ця модель реалізму не стала надбанням національного письменства, на переконання М. Зерова, негативно вплинуло на подальший розвиток української літератури.

У параграфі 5.8.2. **«Яків Щоголів: перший поет-лірик»** увагу зосереджено на розгляді М. Зеровим новаторських тенденцій поетичної спадщини Я. Щоголіва. На думку вченого, Я. Щоголів своєю автобіографією та стилем письма демонструє появу нового типу поета-обсерватора, лірика, який яскраво й тонко відчуває, хоча сам творчий акт писання не є для нього важливим. Також М. Зеров наголошує на постійній еволюції форми в поета. Порівнюючи творчість Я. Щоголіва із творчістю його ровесника С. Руданського, який також претендував на «звання лірика», М. Зеров усе ж таки надає перевагу першому, хоч схильному до епічності, проте зі значно вищою культурою вірша. Для ученого творчість Я. Щоголіва засвідчує перехід української поезії на новий щабель, на якому усвідомлення художнього слова відбувалося залежно не від його соціального змісту, а від його естетичної цінності, художньої образності, нових форм поетичного висловлювання. Важливим для М. Зерова є відхід поета від канонічних поетичних форм Т. Шевченка, спроба виходу з кола наслідувальної традиції, яка охопила українську поезію після смерті автора «Кобзаря» і тривала понад чверть століття. Як висновок, «несучасність» Я. Щоголіва, про яку писали чи не всі дослідники, для літературознавців неокласичного дискурсу перетворюється на «передчасність».

У параграфі 5.8.3. **«Марко Черемшина: новатор ліричної прози»** аналізується пропозиція М. Зерова ввести у модерний літературний канон постать одного з найбільших і найталановитіших галицьких письменників нового покоління – Марка Черемшину як представника ліричної прози. Розглядаючи його творчість у контексті «Покутської трійці», М. Зеров піднімає питання взаємовпливів у середині групи, зокрема аналізує літературознавчу традицію відзначати вплив В. Стефаніка на Марка Черемшину. На переконання науковця, Марко Черемшина далеко більший естет та декоратор, ніж суворий, «суто архітектурний», В. Стефанік. Учений вказує на одну із провідних рис стилю покутського письменника – зумисне шукання й накладання місцевого колориту на художній текст, а також визначає його письмо як імпресіоністичне. Відтак М. Зеров руйнує усталений погляд на творчість Марка Черемшини як лише наслідувача реалістичної манери В. Стефаніка. Виводить його з тіні усталеної традиції, робить із нього письменника вже цілком нової школи і техніки. У творчості Марка Черемшини М. Зеров убачає не оновлення усталеної традиції реалістичного письма і продовження регіональних тенденцій, а ставить її на рівні з найновішими пошуками європейської літератури, в яких письменник віднаходить своє місце й водночас зберігає самотутнє національне обличчя.

У ВИСНОВКАХ підсумовано й узагальнено результати дослідження. Зазначено, що у роботі вперше проаналізовано еволюційні процеси українського літературознавства кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. з погляду соціокультурних

змін. Визначено й описано традиціоналістську та модерну культурні парадигми українського літературознавства. З'ясовано, що українському модерному літературознавству передували кілька чинників, серед них: 1) виокремлення об'єкта й предмета українського літературознавства в інтелектуальних практиках М. Дашкевича та О. Огоновського; 2) означення принципів наукової критики І. Франком; 3) зміна дослідницького методу В. Перетцом; 4) поширення морфологічних теорій у західноєвропейському та російському літературознавствах; 5) поява першого покоління фахових літературознавців у 1917-20 рр.; 5) формування неокласичного літературознавчого дискурсу.

Перехід українського літературознавства від традиційної до модерної парадигми на своїх початках був доволі складним і ресурсно обмеженим. З проголошенням першої української незалежності такий стан речей кардинально змінюється. Українське літературознавство стає центральним дискурсом державної науки, розширюються його академічні та інституційні можливості. Цей період для традиціоналістського й модерного літературознавства проходить у спільній праці над витворенням символічного простору національної культури нової держави.

Українське літературознавство того часу активно залучене у процеси моделювання нової культури суспільства. Перший крок у цьому напрямку – поява неокласичного дискурсу, належного вже до модерного типу культурної свідомості. Його ідейно-естетичні джерела у культурі українського бароко, звідки він запозичує естетичний ідеал, переконання у самостійному значенні естетичних цінностей й елементи політично-національної ідеології, а також цінність освіти. Український неокласицизм засвоює художню свідомість класицизму, його естетико-інтелектуальні практики, належність до сфери культури державної еліти. Ще одним його джерелом можемо вважати європейський модернізм, в основі якого філософія індивідуалізму та естетичний підхід до явищ культури.

В українській науковій парадигмі неокласичний дискурс закріплюється за інтелектуальними практиками неокласиків 1920-х рр. (О. Бургардта, М. Драй-Хмари, М. Зерова, В. Петрова, М. Рильського, П. Филиповича), а також науковців, які стояли на близьких до них ідейно-естетичних позиціях (В. Державина, Ю. Меженка, Б. Навроцького, А. Ніковського, Б. Якубського, та ін.). Український неокласицизм 20-х рр. ХХ ст. означає себе як широкий культурний світогляд належний до класичного типу культури, що прагнув у своїй інтелектуальних практиках поєднати національну літературну традицію та європейську класику. Культурна ідеологія українського неокласичного дискурсу була скерована на перетворення, головню, через розрив із попередньою етнографічною традицією, периферійної самосвідомості українців на центристську.

Таке перетворення неокласики здійснюють за допомогою критики національного регіоналізму, культурної провінційності, наслідків вторинної модернізації, яка у своїх діях керувалася не стільки внутрішніми потребами, скільки зовнішніми викликами. Центральним концептом такої критики виступала ідея «освіченості», що часто зводилася ними до засвоєння найкращих зразків світової літератури, вироблення модерних форм художньої мови, тематичного та методологічного оновлення художніх і наукових студій. В основі ідеології

модерного дискурсу українського літературознавства лежить зміна рецепції літератури, зокрема відмова від утилітарної функції на користь естетичної. Звідси й зміна методу наукових студій, в основі яких тепер естетичний підхід до оцінювання літературних явищ, і водночас переміщення дослідницької уваги з проблеми автора і змісту на проблеми форми і тексту.

Про культурницький характер неокласичного дискурсу модерного літературознавства свідчить і його залучення до обох знакових для української суспільності 20-х рр. ХХ ст. літературних дискусій: першої щодо «форми і змісту» (1923-1925), і другої щодо шляхів цивілізаційного розвитку національної культури (так звана «літературна дискусія Хвильового», 1925-1928 рр.). У літературній дискусії щодо питання «форми і змісту», спровокованій критикою російського формалізму радянською науковою політикою, представники неокласичного дискурсу виступили із власною теоретичною платформою, відмінною і від поглядів російських формалістів, і від поглядів їхніх опонентів – марксистських літературознавців.

Теоретичні зацікавлення представників неокласичного дискурсу українського модерного літературознавства зосереджені довкола проблем форми і стилю, літературного канону, критики раннього українського модернізму. Важливим складником їхньої теоретичної пропозиції виступає поняття «класики», яке вони наділяють структуротворчою і культуротворчою функціями. Зацікавлення українських літературознавців 20-х рр. ХХ ст. поняттям «форми» відбувалося на ґрунті поширення ідей морфології культури, які передовсім застосовували до історії літератури, трактуючи останню як постійну зміну стильових форм. Такий підхід цілком вкладався у модерну парадигму європейського літературознавства, зокрема був суголосним із поглядами німецької формально-філософської школи (Г. Зіммель, Г. Вельфлін, О. Вальцель). Важливим моментом стильової періодизації нового типу історії літератури стає поворот від «історії авторів» до «історії текстів».

Представники неокласичного дискурсу також зосередилися на формуванні національної класики, в основі якої культурна спадкоємність – від Київської держави, українського бароко, національного відродження ХІХ ст. і до державного відновлення 1917-19 рр. Важливим складником інтелектуальних практик неокласичного дискурсу українського літературознавства є ревізія літературного канону. В основі запропонованого М. Зеровим літературного канону лежать ті літературні тексти, місце яких учений визначає згідно з їхньою естетичною оцінкою, стильовою належністю та жанровим новаторством. Адаптація формального підходу в укладанні історії літератури приводить М. Зерова не лише до пропозиції іншої періодизації та класифікації історичного матеріалу, а й перекодування національної культурної ідентичності.

Неокласичний дискурс українського літературознавства закладає фундамент нового наукового підходу до вивчення явищ історії і теорії літератури, базованого на ідеї форми. Виникаючи в час історичних потрясінь, філософсько-естетичних пропозицій та ідеологій, неокласичний світогляд охоплює весь спектр настроїв доби, змушує реагувати на історичну ситуацію та зумовлює інтелектуальні практики учених-неокласиків. Неокласичний дискурс вдало поєднував у собі відкритість до

новітніх трансформаційних процесів у тогочасній загальносвітовій культурі та літературі й одночасно звертав свій погляд у бік національної спадщини. Він був тим каталізатором, який від'єднував патріархальне від модерного, інтегрував національне у загальносвітове, створюючи візію нової української культури.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографії та окремі видання

1. «Дорогий Аркадію. Листування і архіварія літературного середовища України 1922-1945 рр.». Львів: Класика, 2001. 280 с. (10 д.а.). (Демська-Будзуляк Л.: упорядкування, написання приміток, передмова історико-теоретичного характеру).

2. Демська-Будзуляк Л. М. Українське літературознавство від ідеї до тексту: неокласичний дискурс. Монографія. Київ. Смолоскип, 2019. 596 с. (18 д. а.)

Рецензія: Набитович І. Неокласичний дискурс як дзеркало еволюції українського літературознавства. *Слово і Час*, 2020. № 2. С. 106-108.

Статті у фахових виданнях

1. Демська-Будзуляк Л. Зміна поколінь – реальність проблеми. *Слово і Час*. 2001. № 1. С. 28-32. (0,5 д. а.)

2. Демська-Будзуляк Л. Іван Франко в критичній рецепції неокласиків. *Вісник Київського Міжнародного університету та Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Літературознавчі Студії*. Київ, 2006. Випуск 8. С. 54-66. (0,5 д. а.)

3. Демська-Будзуляк Л. Сакральна ціль – профанний шлях. Іван Франко та Леся Українка – духовна ситуація „обранців” в епістолярному дискурсі. *Warszawskie zeszyty Ukrainoznawcze* № 23-24. Warszawa, 2007. S. 240-249. (0,5 д. а.)

4. Демська-Будзуляк Л. Образ «Європи» в українському літературно-критичному дискурсі кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Слово і Час*. 2009. № 8. С. 57-68. (0,6 д. а.)

5. Демська-Будзуляк Л. Топос міста та літературний контекст раннього модернізму. *Наукові праці. Серія «Філологія. Літературознавство»*. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2009. Т. 118. Випуск 105. С. 11-16. (0,5 д.а.)

6. Демська-Будзуляк Л. Принцип історизму та пам'ять у літературних історіографіях. *Наукові праці. Серія «Філологія. Літературознавство»*. Миколаїв, 2010. Випуск 122. Т. 135. С. 20-25. (0,5 д.а.)

7. Демська-Будзуляк Л. Методологічні особливості літературної критики в Україні 10-20-х років ХХ століття. *Studia methodological*. Тернопіль, 2011. № 33. С. 22-28. (0,5 д.а.)

8. Демська-Будзуляк Л. Естетичні тенденції розвитку літературної критики у Наддніпрянській Україні 1917-1921 рр. *Літературний процес: методологія*,

тенденції, імена. Київ: Київський університет імені Б. Грінченка, 2012. № 4. С. 39-44. (0,5 д.а.)

9. Демська-Будзуляк Л. Масова література та канон в українських літературних історіографіях 20-х років ХХ століття. *Слово і час*. 2012. № 9. С. 68-76. (0,6 д.а.)

10. Демська-Будзуляк Л. Принципи періодизації в перших українських літературних історіографіях (М. Костомаров, П. Куліш, М. Петров). *Магістерські літературознавчі студії*. Вид.: НАУКМА, 2012. Вип. № 48. С. 77-85. (0,7 д.а.)

11. Демська-Будзуляк Л. Антипозитивістичний поворот та початок українського модерного літературознавства. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*. К., 2013. Т. 150. С. 8-13. (0,5 д.а.)

12. Демська-Будзуляк Л. Роль і місце Т. Шевченка в неокласичній концепції української літератури Миколи Зерова. *Слово і Час*. 2014. № 7. С. 8-11. (0,5 д.а.)

13. Демська-Будзуляк Л. Неокласики і Леся Українка: рецепція та типологічні зрізи. *Філологічні семінари*. К., 2014. Вип. 17. С. 111-121. (0,6 д.а.)

14. Демська-Будзуляк Л. Інтермедіальний характер концепції стилю Миколи Зерова. *Мандрівець*, 2014. № 5. С. 54-58. (0,5 д.а.)

15. Демська-Будзуляк Л. М. Культурологічний підхід до студій над українським літературознавством кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Синопсис: текст, контекст, media*. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка. Гуманітарний інститут., 2016. № 1(13). (URL): <http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/issue/view/16> (0,7 д.а.)

16. Демська-Будзуляк Л. Приватний простір у соціокультурних практиках українського літературознавства 10-20-х років ХХ ст. (випадок літературно-мистецького салону). *Феномен дому в літературознавчій перспективі. Сучасні літературознавчі студії*. К.: Вид. центр. КНЛУ, 2016. Вип. 13. С. 198-207. (0,5 д.а.)

17. Demska-Budzuliak L. Kwestia tożsamości narodowo-kulturowej w radzieckim literaturoznawstwie ukraińskim w latach 20. XX wieku. *Władza Sądzenia: Identities, Media and Literature in Ukraine and about Ukraine: Contemporary Situation and Historical Dimension*. Pod. red. Nadii Trach. 2016. № 8 (1). S. 171-183. (0,7 д. а.)

18. Демська-Будзуляк Л. Микола Зеров та його історія української літератури в парадигмі морфології культури. *SPHERES OF CULTURE*. Ed. I. Nabytovych. Lublin: Maria Curie-Sklodovska University, 2016. Volume XIV. P. 109-119. (0,6 д. а.)

19. Демська-Будзуляк Л. До генези українського літературознавства: розвідка Павла Филиповича Українське літературознавство за 10 років революції. *SPHERES OF CULTURE*. Ed. I. Nabytovych Lublin: Maria Curie-Sklodovska University, 2016. Volume XV. P. 162-169. (0,6 д. а.)

20. Demska-Budzuliak L. Od Mawki do Kassandry. Pisarki Ukrainy Centralnej w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku. *Wspólnota wyobrażona. Pisarki Europy Środkowej wobec problemów literackich, społecznych i politycznych lat 1914-1945*. Gr. Borkowska, I. Boruszkowska i K. Nadana-Sokołowska (red.), Warszawa: IBL, 2017, S. 9-24. (1 д. а.)

21. Демська-Будзуляк Л. Перечитування літературного канону неокласичним дискурсом українського літературознавства початку ХХ ст. *Наукові записки НаУКМА*. Київ, 2017. Т. 195. С. 23-29. (0,5 д. а.)

22. Демська-Будзуляк Л. Неокласичний дискурс початку ХХ століття: еволюція класичної традиції. *Слово і Час*, 2017. № 6. С. 90-98. (0,5 д. а.)

Додаткові публікації

1. Демська-Будзуляк Л. Справжнє обличчя літературного покоління дев'яностих – спроба ідентифікації. *Кур'єр Кривбасу*, 2002. № 14. С. 156-162. (0,5 д. а.)

2. Демська-Будзуляк Л. «Ідеологічна» та «університетська» літературна критика 20-х років в Україні. *Молода Нація. Альманах*. К., 2007. № 2. Т. 43. С. 158-172. (0,5 д. а.)

3. Демська-Будзуляк Л. Історія української літератури «поміж Гоголем та Шевченком». *Україна і світ: прагнення змін* (Матеріали щорічної міжнародної конференції Фулбрайта). К.: «Дух і літера», 2010. С. 156-162. (0,5 д. а.)

4. Демська-Будзуляк Л. Функція мови в сучасних історико-літературних дослідженнях. *Мовознавчі студії*. За матеріалами Всеукраїнської наукової конференції «Фразеологізм і слово у тексті та словнику» на пошану 75-ліття від дня народження професора Мар'яна Демського. Дрогобич: Посвіт, 2010. Вип. 2. С. 101-109. (0,6 д. а.)

5. Демська-Будзуляк Л. Історія літератури в Україні – проблеми та виклики сьогодення. *Сучасність*, 2010. № 5. С. 145-153. (0,5 д. а.)

6. Демська-Будзуляк Л. Реконструкція літературознавчого канону: пролегомени до вивчення літературно-критичної та історико-культурної спадщини Миколи Зерова. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Scripta Manet*. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича. 2012/21 Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. С. 267-276. (0,6 д. а.)

7. Демська-Будзуляк Л. Двадцять років незалежного літературознавства: здобутки і втрати. *Сучасність*, К., 2012. № 1-3. С. 187-203. (0,5 д. а.)

8. Демська-Будзуляк Л. Українські літературознавці 1920-х рр. як генераційний феномен. *Постколоніалізм. Генерації. Культура. Теоретичні РЕвізії*. Вип. 4. К.: LAURUS, 2014. С. 294-301. (0,5 д. а.)

9. Демська-Будзуляк Л. Візуалізація міста в поетичному доробку неокласиків. *Література на полі медій. Теоретичні РЕвізії*. Випуск 3. К.: Інститут літератури ім Т. Шевченка НАН України, 2018. С. 340-374. (1,5 д. а.)

10. Демська-Будзуляк Л. Літературний канон модерного українського літературознавства. *Дивослово. Українська мова й література в навчальних закладах*. 2019. № 6. С. 39-42. (0,5 д. а.)

АНОТАЦІЯ

Демська-Будзуляк Л. М. Українське літературознавство від ідеї до тексту: неокласичний дискурс (на матеріалі студій кінця ХІХ – першої третини ХХ ст.). – Рукопис дисертації.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальностями 10.01.01 – українська література та 10.01.06 – теорія літератури. – Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, 2020.

У дисертації вперше системно й цілісно досліджено генезу українського літературознавства кінця XIX – першої третини XX ст. з погляду соціокультурних змін. Здійснено класифікацію тогочасного літературознавства згідно із культурними парадигмами, які означено як традиціоналістська та модерна. Розглянуто формування неокласичного дискурсу у культурному світогляді українських інтелектуалів першої третини XX ст. Проаналізовано теоретичні засади неокласичного дискурсу українського літературознавства у зв'язках з ідеями культурної морфології. Ґрунтовно осмислено застосування світоглядних ідей, новітніх методологічних підходів до літературних студій, етико-естетичних й формальних пріоритетів в інтелектуальних практиках учених-неокласиків. З'ясовано роль та місце українського неокласичного дискурсу у контексті формування модерної парадигми української філологічної науки.

Об'єктом дослідження у дисертації стали наукові студії українських вчених кінця XIX – першої третини XX ст., які мали визначальний вплив на становлення національної філологічної науки – М. Дашкевича, О. Огоновського, І. Франка, В. Перетца, О. Білецького, Л. Білецького, М. Зерова, Б. Якубського, П. Филиповича, В. Петрова, А. Шамрая. У роботі введено у науковий обіг досі неактуалізовані або мало актуалізовані літературознавчі студії І. Айзенштока, О. Білецького, О. Бургардта, В. Бойка, О. Полторацького, В. Державина, М. Зерова.

Ключові слова: неокласичний дискурс, традиціоналістська парадигма, модерна парадигма, класика, форма, стиль, покоління, інтелектуальна практика, канон, літературна історіографія.

АННОТАЦІЯ

Демская-Будзуляк Л. М. Украинское литературоведение от идеи к тексту: неоклассический дискурс (на материале исследований конца XIX – первой трети XX вв.). – Рукопись диссертации.

Диссертация на соискание научной степени доктора филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература и 10.01.06 – теория литературы. – Институт литературы им. Т. Г. Шевченко НАН Украины, Киев, 2020.

У диссертации впервые систематически и целостно исследовано генезис украинского литературоведения конца XIX – первой трети XX вв. с точки зрения социокультурных изменений. Предложено классификацию литературоведения этого периода согласно культурных парадигм, которые определено как традиционалистская и современная. Рассмотрено формирование неоклассического дискурса в культурном мировоззрении украинских интеллектуалов первой трети XX в. Проанализировано теоретические принципы неоклассического дискурса украинского литературоведения в связи с идеями культурной морфологии. Основательно осмыслено применение мировоззренческих идей, новейших методологических подходов к изучению литературы, этико-эстетических и формальных приоритетов в интеллектуальных практиках ученых-неоклассиков.

Определено роль и место украинского неоклассического дискурса в контексте формирования современной парадигмы украинской филологической науки.

Объектом исследования в диссертации стали научные труды украинских ученых конца XIX – первой трети XX вв., которые имели влияние на становление национальной филологической науки – М. Дашкевича, О. Огоновского, И. Франко, В. Перетца, О. Билецкого, Л. Билецкого, М. Зерова, Б. Якубского, П. Филиповича, В. Петрова, А. Шамрая. В работе введено в круг научных исследований некатализированные или же недостаточно актуализированные литературоведческие труды И. Айзентока, О. Билецкого, О. Бургардта, В. Бойка, О. Полторацкого, В. Державина, М. Зерова.

Ключевые слова: неоклассический дискурс, традиционалистская парадигма, современная парадигма, форма, стиль, поколение, интеллектуальная практика, канон, литературная историография.

SUMMARY

Demska-Budzuliak L. M. Ukrainian Literary Studies from the Idea to the Text: the Neoclassical Discourse (based on the Literary Studies of the end of XIX and the thirties of XX centuries).

Thesis for a Doctoral degree in Philology. Specialties: 10.01.01 – Ukrainian Literature, 10.01.06 – Theory of Literature. – Taras Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Science of Ukraine, Kyiv, 2020.

The dissertation focused on the research of the genealogy of Ukrainian literary criticism of the end of the XIX – thirties of the XX century. The regarded and the classification of the literary studies done according the traditionalist and modern paradigms. The factors, which preceded the modern Ukrainian literary studies, revealed and analyzed. It is about: the first, clearly determined the Ukrainian literary studies object and subject done by M.Dashkevych and O.Ohonovskyj. The second, the new principles of scientific criticism identified by I.Franko. The third, the changing of the investigate method by V.Perets. The fourth, the coming of the first generation of the professional literary scientists in 1917-1920. The theoretical background of the neoclassical discourse of the Ukrainian literary studies analyzed through the relations to the ideas of the cultural morphology. Alike, the actualization of new ideas and investigation methods in the literary studies, and the ethic and formal priorities in the intellectual practices of the neoclassic scientists comprehended. The role and the place of the Ukrainian neoclassical discourse in the context of the modern Ukrainian philological paradigm found out.

The intellectual practices of the M.Zerov, P.Fylypovych, V.Petrov, O.Burgardt, M.Drij-Khmara, M.Rylskyj and the scientists V.Derzhsvyn, B.Navrockyj, A.Nikovskij, B.Jakubskij at. created the neoclassical discourse in the 1920th. The Ukrainian neoclassicism of the 20th years of the XX century first of all is the cultural theory orientated to the formation of the high culture by the linking the national tradition and European classic. Ideologically the aim of the Ukrainian neoclassical discourse was the transformation of the peripheral cultural self-consciousness of Ukrainians into the centrist

consciousness. Such transformation done by the interrupt with the former ethnographic tradition.

The scope of the theoretical studies of the Ukrainian neoclassic scientists were the form and style, literary canon, the critics of the early Ukrainian modernism, the theory of the poetry studies and translation. The notions of the “classic”, “form”, “style” from the point of view of the cultural morphology were the important part of their theoretical proposition. This approach corresponds with the European literary studies entirely, namely with the German philosophy school (G. Zimmel, G. Wolflin, O. Walcel). This discourse founded new scientific approach to the studies of the phenomenons of the literature history and theory. The neoclassical outlook formed in the period of the historical crisis, the transformation of the philosophical esthetic ideas, and reflected the cultural atmosphere of the epoch. The intellectual practices of the Ukrainian neoclassical discourse combined the newest literary studies methods and national cultural tradition, and integrated the Ukrainian literature and philological science in the world context.

Mykola Zerow is central author of the Ukrainian neoclassical discourse. The debatable question of M. Zerov's scientific method is consider in this dissertation. Most scholars do this from a philological point of view, but we offer a morphological perspective and consider the ideas of cultural morphology of the early twentieth century. As a literary historian, he reformatted the scientific paradigm of literary history research in accordance with modern morphological views in art history research. In the study of the Literary History M. Zerov relies on the European cultural tradition, the idea of the historical regularity of the arts' development as whole unit, but conserve of the sociological approach at same time. The scholar changed the literary canon, shifted the emphasis from one text to another in the works of "strong writers" (I. Kotlyarevsky, G. Kvitka-Osnovnonenko, I. Franko, Lesya Ukrainka) and reviewed the weak authors of Ukrainian literature (O. Storozenko, Marko Vovchok, A. Svydnytsky, Y. Shogoliv, Marko Cheremshyna). The most important point of the Ukrainian neoclassical discourse was the turn from “the history of the authors” into “the history of the texts”, and the new periodization of the literature history through the styles.

The neoclassical discourse founded new scientific approach to the studies of the phenomes of the literature history and theory, and foundation of the modern Ukrainian Literary Studies. This discourse consisted of openness to new transformational processes in world culture and literature of the end of XIX and the thirties of XX centuries and at the same time based on the national heritage. The intellectual practices of the Ukrainian neoclassical discourse combined the newest literary studies methods and national cultural tradition, and integrated the Ukrainian literature and philological science in the world context.

Key words: traditionalist paradigm, modern paradigm, neoclassical discourse, classics, form, style, generation, intellectual practices, canon, literary historiography.